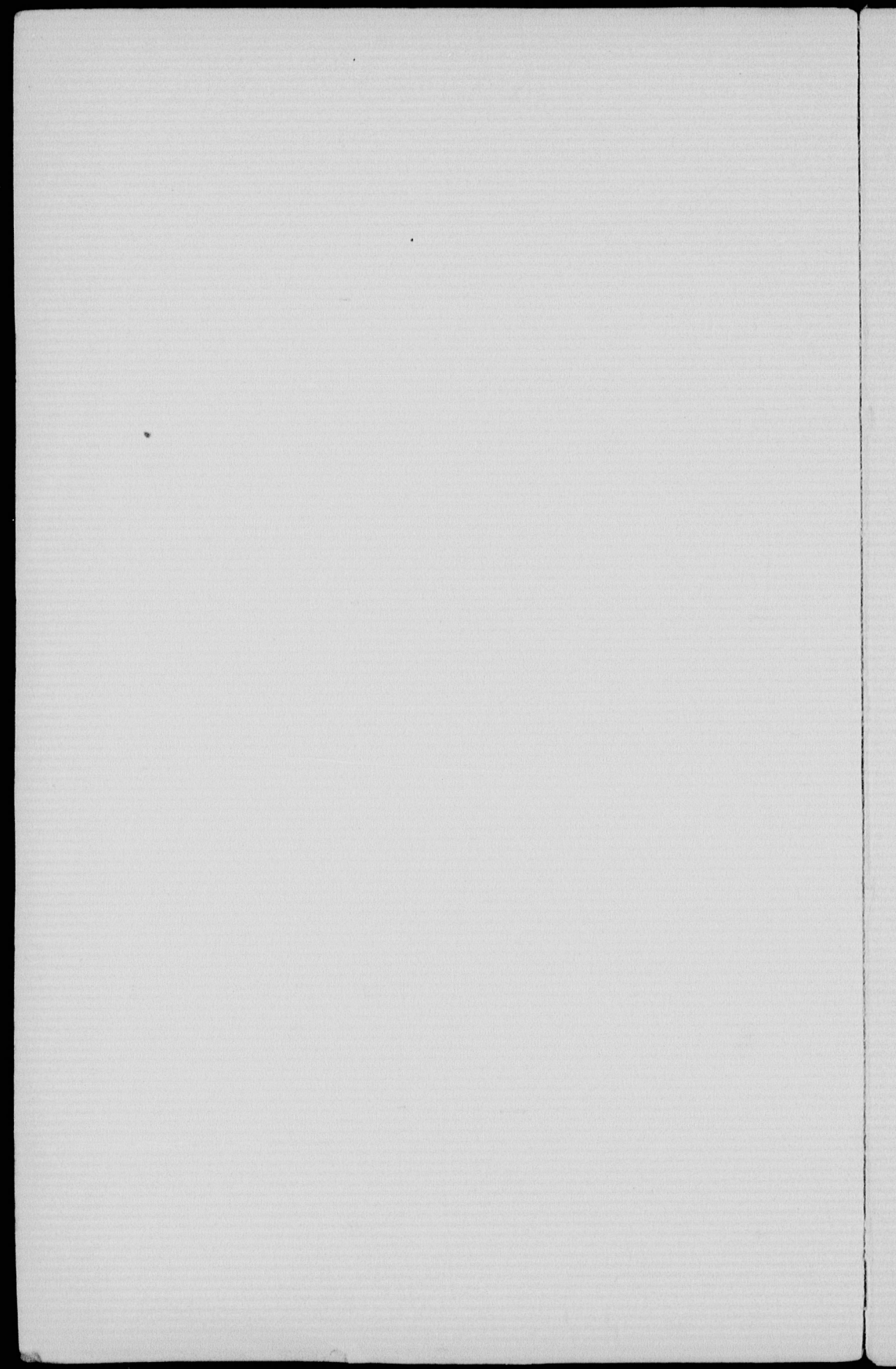
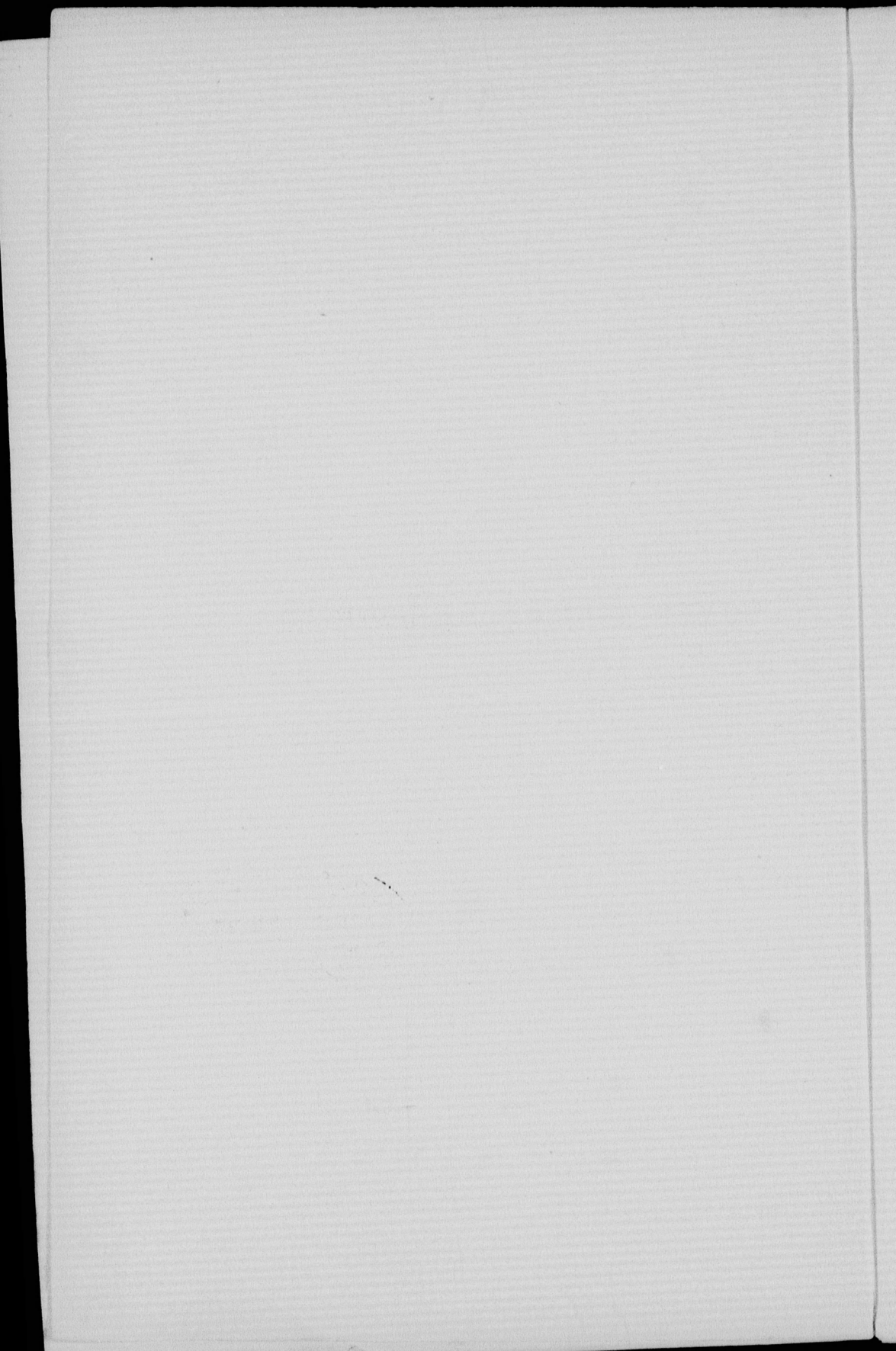

OVER ZEEUWSCHE LOODJES.

Over Zeeuwsche Loodjes.

BIJDRAGE

TOT DE

PENNINGKUNDE VAN ZEELAND

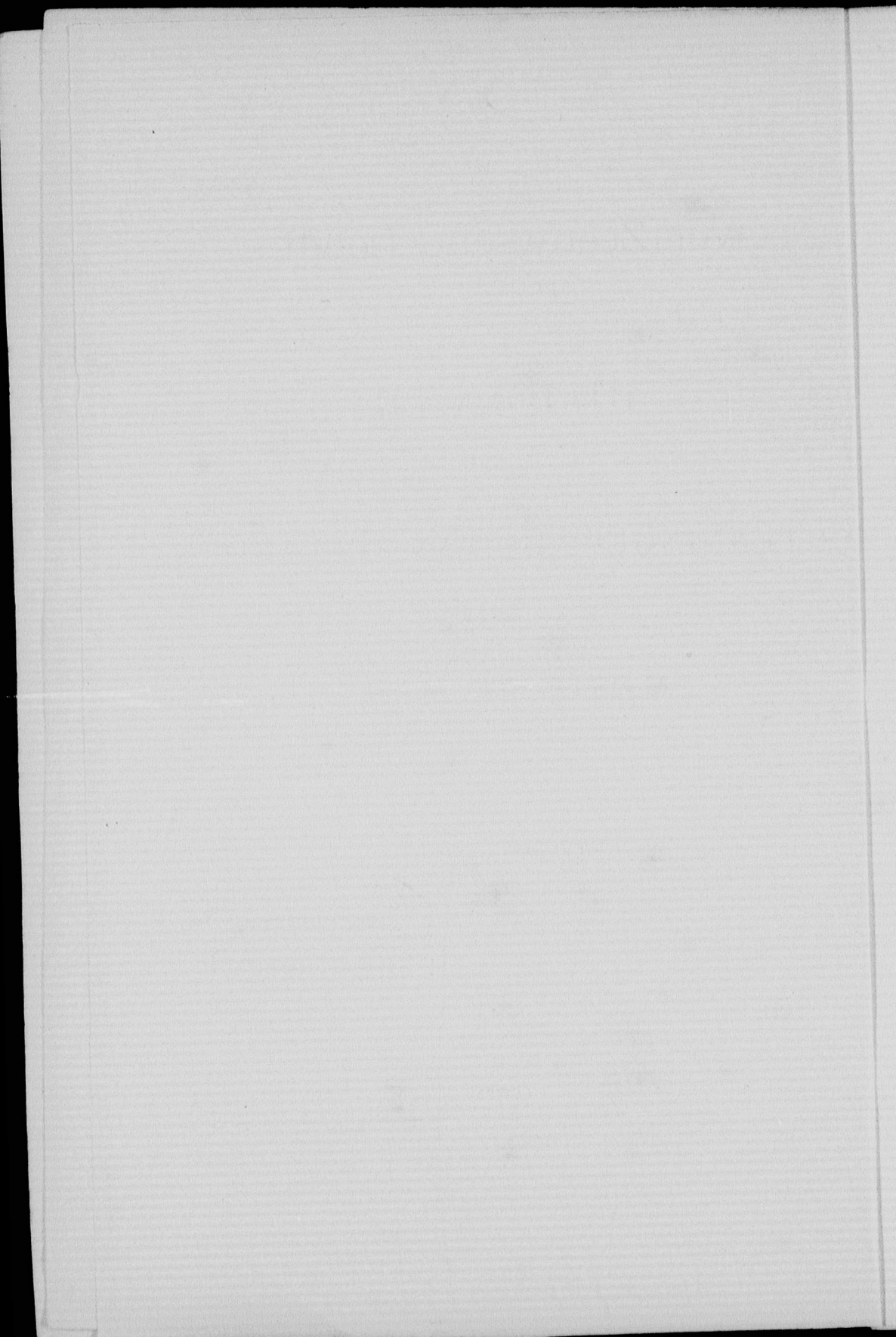
DOOR

MARIE DE MAN.

NIET IN DEN HANDEL.

GEDRUKT BIJ
J. C. & W. ALTORFFER,
TE MIDDELBURG.
1892.

ZEEUWSCHE LOODJES.

Neemt men een catalogus ter hand van te koop aangeboden penningen, dan vindt men daarin eene afzonderlijke afdeeling, waarboven gedrukt staat: „Armen-, Presentie- en Kerkelijke penningen.”

Deze stukjes, hetzij ze van zilver, koper of werkelijk van lood zijn, worden gewoonlijk met den algemeenen naam van „Loodjes” betiteld. Tot voor korten tijd werd er bijna niet aan gedacht ze te verzamelen en te bestudeeren; zij waren de paria's der numismatiek. Noodmunten, leg-, gilde- en historiepenningen, zij hebben alle volop hun beurt gehad, maar de versmade loodjes waren slechts in enkele verzamelingen te vinden, en niemand dacht er aan daar eene afzonderlijke studie van te maken. Hierin is verandering gekomen; de aandacht der penningkundigen valt thans even goed op *loodjes* als op eene andere afdeeling der numismatiek.

In zijne bekende „Bijdragen” gaf echter reeds G. VAN ORDEN vier platen, waarin dergelijke stukjes zijn afgebeeld: enkele worden ook vermeld in de werken van den graaf MAURIN VAN NAHUIJS, VAN MINARD VAN HOOREBEEKE en zeer vele in het *Penningkundig Repertorium* van den heer mr. J. DIRKS. Intusschen is het er nog verre van af, dat men een goed overzicht van deze stukjes hebben zou, die onze voorvaders te hunnen gerieve hebben laten vervaardigen. Het zou wel de moeite waard zijn, indien men er in slagen kon, ze voor Noord-Nederland bijeen te verzamelen en te beschrijven, maar, en

dit is natuurlijk van groote beteekenis, men stuit bijna overal op de onmogelijkheid om ze terug te vinden. Die waardelooze loodjes werden, na afgedankt te zijn, meestal gesmolten, en daar niemand er aan dacht ze te bewaren, is het slechts bij toeval, als men van de eene of andere stad eene vrij volledige verzameling bijeen kan krijgen. Vervolgens is de beteekenis van vele dikwerf moeilijk op te helderen en, omdat zij meestal geen jaartal dragen, is het bijna onmogelijk den juisten tijd aan te geven, waarin zij in gebruik waren. Beide zaken gelden ook vooral voor de stukjes uit Zeeland en men moet nog verbaasd zijn, dat zoovele van die, op het oog zoo onaanzienlijke penningen, den tand des tijds hebben weerstaan. Het zou jammer geweest zijn, indien ze alle waren verloren gegaan, want eigenaardiger en op andere wijze dan de sedert lang in aanzien gekomen gildepenningen, stellen zij ons het doen en laten van onze voorouders voor oogen. Wanneer bijv. alle oorkonden, die handelen over het Armenwezen van Amsterdam eens niet bestonden, zou men, door de nog gespaarde Armenpenningen van die stad, eene zeer duidelijke voorstelling kunnen maken, hoe goed men oudtijds voor armen zorgde en door welke inrichtingen daarvoor het meest is gedaan.

Leeren ons de presentie-penningen niet, hoe men een prikkel van stoffelijken aard noodig had om de zoogenaamde Eereposten, bijv. in de stedelijke besturen, bezet te krijgen? het was het presentiegeld, dat verloren tijd of andere onaangenameheden weder goed maakte!

Ik heb mij wel voorgesteld, dat ik, als ik mij op dit gebied begaf, geheel Noord-Nederland zou moeten behandelen, maar ik ben later gaan begrijpen, dat dit niet noodig is, zoowel om de uitgebreidheid van het onderwerp, als om vele andere redenen. Ik bepaal mij dus, bij wijze van proef, voorloopig tot Zeeland; maar ongelukkig verschaft mij mijne eigene provincie, met uitzondering der hoofdstad, slechts weinig materiaal. Doch wat Middelburg zelf betreft, meen ik eene vrij belangrijke reeks van penningen bijeen te hebben verzameld,

waarvan de helft mij toeschijnt nog onbekend te zijn en dat zegt tegenwoordig nog al iets. Dat mij dit is gelukt en dat mij het een of ander daarvan duidelijk is geworden, dank ik vooral den heer Gemeente-archivaris M. H. VAN VISVLIET, die mij de onverwachte tijding bracht, dat er in een verborgen hoek van het Archief nog eene groote hoeveelheid loodjes, in kistjes geborgen, voorhanden waren; deze zijn zonder twijfel aan de begeerige blikken van boden of bewaarders ontsnapt! Hem en ieder die mij behulpzaam is geweest, maar inzonderheid den heer mr. J. DIRKS te Leeuwarden, die mij tot dit werk aanspoorde en met de meeste hulpvaardigheid steeds in alles voorlichtte, betuig ik bij dezen mijnen hartelijken dank.

Wat ik gevonden heb, veroorloof ik mij derhalve mede te deelen, natuurlijk met zekere schroomvalligheid en hopende op eene welwillende beoordeeling. Alvorens de stukjes te beschrijven, zal ik met een enkel woord de beteekenis dier loodjes trachten duidelijk te maken. Ik begin met Middelburg, maar kan geen chronologische orde volgen, omdat dikwerf het jaartal geheel onbekend is. Ik verdeel ze dus in de bekende rubrieken en deze of naar het jaartal of, waar dit niet kan, naar het type.

M I D D E L B U R G.

A. Presentie-penningen.

Wat zijn presentie-penningen? In deel VII van de *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen*, werd hierop door den te vroeg ontslapen penningkundige J. E. HOOFT VAN IDDEKINGE een uitvoerig antwoord gegeven: „In vroegere eeuwen waren vele, naderhand „gretig gezochte regeeringsambten, slechts lastposten, immers „terwijl de verantwoordelijkheid, de moeite, ja somtijds het „gevaar daaraan verbonden groot was, was het voordeel gering „en van bezoldiging in den regel geen sprake. Van daar dan „ook de gewoonte om bij het weigeren van aangeboden ambten

„zware boeten te stellen. Later werden er geschenken bij uitgereikt, veelal in wijn, dat spoedig eene gewoonte werd. „Ook te Groningen bestond dat gebruik en op gezette tijden, „schonk men op stadskosten aan verschillende regeeringsperso-
 „nen en andere ambtenaren, in het stadswijnhuis, bier of wijn. „Aan deze instelling schijnen de presentie-penningen hun ont-
 „staan te danken te hebben. Eerst van lood, later van geel
 „koper vervaardigd, werden die penningen aan verschillende
 „ambtenaren uitgereikt, wanneer zij de raadsvergaderingen
 „hadden bijgewoond, om daarvoor eene bepaalde hoeveelheid
 „wijn of bier ten stadswijnhuize te gaan drinken, of, zooals
 „later, te laten halen. Natuurlijk was zoodoende het gebruik
 „dezer penningen beperkt, maar langzamerhand breidde zich dat
 „uit, en kregen zij eene zekere, hoewel altijd conventioneele
 „en geheel plaatselijke waarde als munt.”

Tot zoover de heer HOOFT VAN IDDEKINGE.

Presentie-penningen dienden dus om onbezoldigde betrekkin-
 gen bezet te krijgen en tevens, zooals men later zien zal, om
 de leden van Weth en Raad aan te moedigen de vergaderingen
 op tijd bij te wonen, daar de loodjes ingehouden werden, indien
 de belanghebbende niet ter vergadering verscheen. Wat nu voor
 Groningen gold, gold voor alle grootere en kleinere steden en
 dus ook voor Middelburg ¹⁾.

Deze plaats, al vroeg eene belangrijke koopstad, heeft even-
 zeer hare *presentie-penningen* gehad. Wat er in den allereersten

¹⁾ Dat men oudtijds dikwerf zeer verstandige maatregelen nam, bewijst het weer invoeren van presentiegeld. Immers dezen zomer, $\pm$ 400 jaar nadat men begonnen was met looden geld te betalen, heeft de Amsterdamsche gemeenteraad besloten het inmiddels afgeschafte presentiegeld wederom in zijne raadsvergaderingen in te voeren. En nu de Nederlandsche hoofdstad dit voorbeeld gegeven heeft, is die van Utrecht haar nagevolgd. Daar zullen de heeren, die de raadsvergaderingen van het begin tot het einde bijwonen, bij het verlaten dier bijeenkomst, f 1,50 kunnen ontvangen. Dit zou in vroegere jaren de kapitale som van 5 schellingen hebben uitgemaakt. Ook Delft heeft zich als derde stad daarbij aangesloten (November 1891).

tijd is gebeurd, ligt in het duister, doch ik vind het al zeer merkwaardig, dat wij er reeds in 1487 iets van opgeteekend vinden. De heer KESTELOO (*Archief Zeeuwsch genootschap*, dl. VI, 1^e stuk, bladz. 77) vermeldt uit eene oude oorkonde, "dat "niemand gezonden werd naar Bergen op Zoom, Antwerpen, "Mechelen en Leuven, aangaande de zaak van het maken eener "nieuwe ordonnantie op het stadhuis, opdat een iegelijk Bur- "gemeester en Schepen en ander officier komen zou dagelijks "op het stadhuis, om een iegelijk recht, wet en justitie te "doen en te vergaderen 't eenen betamelijken ure." Het was hier evenals in Groningen, en, om verbetering te krijgen, ging men, als naar gewoonte, raad vragen in de bloeiende steden van Zuid-Nederland.

Het is wel waarschijnlijk, dat het in navolging was van die plaatsen, dat men op het stadhuis te Middelburg beproeven wilde, of men geen einde kon maken aan dat zonder geldige redenen wegblijven van de dagelijkse vergaderingen. Men besloot dan, naar uitwijze dier nieuwe ordonnantie, op de vier rechtdagen aan *Burgemeester en Schepenen* distributiën uit te deelen. Ook de *raads mannen* zouden volgens eene andere ordonnantie, *dagelijksche distributie* krijgen. Deze uitdeeling had elken Zaterdag plaats; men treft dan ook in de stadsrekening van het volgend jaar een post aan, waarin dergelijke uitkeeringen verantwoord worden. Daarin leest men: "Betaelt JAN "JANZ. den Burchmeester over zijn loot dat hij verdient hadde "op de Rechtdagen in de weke int voirleden jair 89 tot kers- "misse toe int zelve jair dair de somme of beloopt die hem "hier bet. js. 8 £: 6 sch. gr." Het hoofdstuk: "Betalinge "gedaen over de distribuciën up den vier rechtdagen Burchmrs "ende scepenen naer utwijzen der nyeuwer oordinanciën" sluit met den volgenden post: "Somma van der distributie van den "loode bet. de scepenen op de vier Rechtdagen beloopt 82 £: "11 sch.: 6 gr." Er werd dus zoo ongeveer f 500 aan presentiegeld jaarlijks aan hen uitgekeerd.

Voor ons onderwerp is het nu zeer belangrijk, dat men het

voor zoo goed als zeker kan aannemen, dat die uitkeeringen in *loodjes* hebben plaats gehad. Er bestaat nog eene rekening van HANS den tinnegieter, van het jaar 1488, waarin deze man verantwoording doet van 1590 penningen, waarvan er dagelijks in de raadkamer uitgereikt werden. Hoe die penningen er uitgezien hebben, is jammer genoeg nergens beschreven, maar omdat zij bij een tinnegieter werden besteld, mag men wel aannemen, dat zij uit tin, namelijk uit slecht tin, alias lood zullen bestaan hebben en niet uit koper. Het is waarschijnlijk voor het eerst, dat in Middelburg toen die loodjes gemaakt zijn, en het is opmerkelijk dat men er dadelijk zoo vele liet maken, t. w. 1590. Het is wel mogelijk, dat het de loodjes geweest zijn, die op plaat I, n°. 2 zijn afgebeeld; in ieder geval is dat type zeer oud.

Heeft men toen voor het eerst loodjes ingevoerd, dan is dit geweest om den leden te beletten om telkens, wanneer zij daartoe lust gevoelden, zonder geldige redenen van de vergaderingen van Weth en Raad weg te blijven. Het loodje werd dan eenvoudig niet uitgereikt en bovendien eene boete opgelegd. Maar langzamerhand werden de presentie-penningen ook voor andere doeleinden gebruikt; immers men leest in de kwartiermeesters-rekening van 1 Augustus 1525—31 Juli 1526, dat betaelt werd „aan JAN EEWOUTZ als Scepen 3 £: 8 sch.: 6 gr. ende noch „over 't loot hem gegeven in betalinge van der maeltijt tzijnen „huyse gedaen bij Burchmrs ende Scepenen ende Raeden 't „welck hem verstaet te wesen tverbuerde loot van den voirn. „die up haer gesette ure nyet ghecompareert en hebben ter „camere van justicie achtervolgende dordonnancie van dien, „bedragende tzenen 27 sch. gr.”

Waarlijk zeer eigenaardig en naif! In plaats dat de opbrengst der verbeurde looden ten goede der stadskas kwam, verteerde men die door een gezamenlijken maaltijd.

Een geruimen tijd later vindt men in de secrete notulen van 1601 opgeteekend, „dat de Heeren van Weth en Raad, „als zij drie uren sullen hebben gebesonigneert, sullen genieten

„*twee in plaats van drie looden.*” Deze vermindering heeft waarschijnlijk hierin haren oorsprong gehad, dat er vele, maar korte vergaderingen plaats hadden, omdat in het begin der 17^e eeuw de strijd met Spanje niet ver van Middelburg voortgezet werd. Van uit het fort Rammekens, vertrok prins MAURITS in 1600 met een leger van 20000 man naar Zuid-Nederland met het doel Duinkerken in te nemen. Dit werd verhinderd, doch had den beroemden slag van Nieuwpoort ten gevolge. Ook Sluis werd door de Staatschen ingenomen en Ostende wist zich jaren lang tegen den Spaanschen vijand te handhaven.

De gasthuis- en andere boeken uit dien tijd bewijzen, dat men in Middelburg dan ook veel last had van passanten en gekwetsten, zoodat de financiën der stad zeker niet in rooskleurigen toestand waren; geen wonder dat men zuinig werd!

Van het hierboven gemelde jaar 1488 af, toen men waarschijnlijk het betalen met loodjes heeft ingevoerd, die natuurlijk later werden ingewisseld, tot aan het jaar 1672 toe, wanneer men er mede heeft opgehouden, komen onafgebroken opgaven van die betaling in loodjes voor. Merkwaardig is wat geboekt staat omtrent 1647. Het zij mij vergund hier eenige posten aan te halen.

In de stadsrekening 1 Augustus 1647—31 Juli 1648 is uitgegeven:

„Aen GILLIS HENDR. van wegen d'heer JOHAN BAESELIER,
„over een ent seventich looden, die zijn E. meer was hebbende,
„als in voorgaende rekeninge was uijtgetrocken door d'absentie
„van den selven, naer luijt de quitantie . . . 3 £ 11 sch.”

„Aen denselven van wegen dheer DANIEL STEPHANIJ, over
„acht ent sestich looden, die zijn E. meer was hebbende, als
„in rekeninge was uytgetrocken per quytantie. 3 £ 8 sch.”

„Aen dheer mr. ADRIAEN VETH, Pensionaris, over tsestich
„looden bij zijn Ed. genoten, over extra-ordinare besognen
„bij quitantie 3 £.”

„Aen GILLIS HENDRIX van wegen dheer mr. PAULUS VAN
„DE PERRE Secretaris, over een hondert drij en veertich looden

„bij zijn Ed. genoten over extra-ordinare besognen naer luyt
„de quitantie 7 £ 3 sch.”

Het blijkt volgens mededeeling van den heer VAN VISVLIET, uit de rekeningen dier jaren, dat de burgemeesters werden betaald met looden van 2 schellingen, schepenen, raadslieden en kerkmeesters met looden van 1 schelling, de commissarissen van kleine zaken ook met een loodje van één schelling, en een van de laatste, vermoedelijk de president, kreeg weer eene dubbele uitkeering ¹⁾.

Men ziet dus dat de presentie-penningen toen bepaald als wettig betaalmiddel werden beschouwd en er allerlei diensten mede werden beloond. In eene vroegere rekening lezen wij, dat ook de priester, die op het stadhuis „*mis*se doet,” alzoo betaald werd.

Dat de heeren van het stadhuis ook als kerkmeesters een loodje ontvingen, blijkt eveneens uit eene rekening van 1648—1649.

Daar leest men: „Aen deselve (dheeren JACOBUS LANSBERGEN en PAULUS SEROOSKERCKE) over 't gene de voorschr. Heeren in haerl^e qualiteit als kerckmeesters sijn competeerende over hunne looden bij quitantie 10 £.”

Merkwaardig is vooral de volgende post:

„Aen JOHANNES LOOFF over het maecken ende snijden van „den stempel van Burgemeesters en Schepenlooden, per quitantie 11 £ 13 sch.” Dit was, als er geene leverantie bij was, zeker zeer duur gerekend, maar LOOFF was geen gewoon tinnegieter, als HANS van 1488, doch een zeer beroemd graveur, waarvan vele fraai gesneden medailles over zijn ²⁾, voornamelijk die, ter gedachtenis aan de roemrijke overwinningen door prins FREDERIK HENDRIK. Hij had van de Staten van Holland het privilege daartoe gekregen. LOOFF

¹⁾ Ook in de *Zeeuwsche Chronyk-almanach* van het jaar 1783 staat op bladz. 707 vermeld, dat een burgemeester, welke daarenboven het voorrecht genoot van onder een *verhemelte* in de vergadering plaats te mogen nemen, dubbel presentiegeld ontving.

²⁾ DIRKS, *Repertorium*, n°. 956, 978, 1212 en 2070.

was van 1634 tot 1651 stempelsnijder van de munt van Zeeland ¹⁾. De fraai geteekende presentiepenning plaat I fig. 9 is dus van de hand van dien bekwamen stempelsnijder, die oorspronkelijk zijne kunst in Duitschland had uitgeoefend. (Zie F. NAGTGLAS, *Levensberichten van Zeeuwen*, III^{de} aflev.).

Zeer verschillend van het jubeljaar 1648 was het treurige jaar 1672, toen de Franschen ons overrompelden en Zeeland reeds lang te voren de nadeelen, van den vijand in de buurt te hebben, had ondervonden. Zoo moest Middelburg o. a. omstreeks dien tijd zijn bolwerken in orde maken.

Een merkwaardigen post in de rekeningen, behalve vele andere natuurlijk van andere strekking, vinden wij op dat jaar met betrekking tot de *looden*. Wij lezen in de secrete notulen van 12 October 1672 „dat men besloot voort te gaan met het „uitdeelen van het Weth- en Raadsloot, maar dit eerst *in te wisselen*, als den oorlog zal zijn geëyndigd of *stadsfinanciën in beter staat gebragt*.”

Te gelijker tijd wordt er nog bij bepaald, dat hij die te laat komt, of zonder permissie vóór het scheiden weggaat, *één loot*, dus een schelling verbeuren zal; blijft iemand geheel weg zonder geldige redenen en zonder kennis van den heer burge-

¹⁾ Deze graveur had de eigenaardigheid van er bijzonder op gesteld te zijn, dat zijn naamteekening duidelijk op zijn kunstproducten voorkwam. Niet alleen dat hij ze met zijn naam voluit teekende, maar door op de keerzijde *lof*- en bloemwerk aan te brengen, zinspeelde hij nogmaals op zijn naam.

Van de legpenningen door hem gesneden en door de Staten van Zeeland uitgegeven, betreffende het sluiten van den vrede van Munster, komen volgens eene mededeeling van den heer VAN DIJK VAN MATENESSE te Schiedam, in de *Revue de num. belge*, 1885, verscheidene proefstempels voor, waar hij als ter sluiks, bijv. op een rots, J. L. wist te plaatsen. Hij schijnt zich hierdoor van de Staten van Zeeland eene ernstige berisping op den hals te hebben gehaald. Door de goedheid van genoemden heer bezit thans het Zeeuwsch genootschap een fraai exemplaar van den legpenning v. LOON, II, bladz. 304, met J. L. geteekend, terwijl ook mijne verzameling verrijkt is met een gestempeld exemplaar van den legpenning, afgebeeld bij VAN LOON II, bladz. 306, 3.

meester, dan wordt de boete *twee looden* en wanneer het college van Weth en Raad om gewichtige zaken is belegd, *op den eed* en op de *hoogste boete*, zoo werd bepaald die hoogste boete vast te stellen op 1 £ *Vlaamsch* (zes gulden), bij alle en een iegelijk te betalen, of bij inhouding van looden, totdat dezelve zal wezen voldaan, 12 October 1672 ¹⁾.

In een octrooi van keizer KAREL V, van het jaar 1518, de instelling der kiezers te Middelburg bepalende, werd die hoogste boete op f 1000 bepaald. Gebeurde het, dat men iemand ten tweede male de hoogste boete moest opleggen, dan strafte men met eeuwigdurend bannissement ²⁾. Een grooter verschil als van f 1000 en van f 6 voor hoogste boete kan men zich waarlijk niet denken, maar de eerste som was, zooals in de ordonnantie van 1672 staat, nooit aan iemand opgelegd. Men vond die zeker al te kras en daar in deze moeilijke tijden vele vergaderingen op den *Eed* en *hoogste boete* zullen zijn te pas gekomen, heeft men wijselijk eene boete bepaald, die practisch uit te voeren was. De kleinste boete was toen dus 1, de hoogste 20 schellingen.

Dat ten tijde van KAREL V de hoogste boete zoo'n aanzienlijk bedrag bedroeg, kwam wellicht daardoor, dat de ordonnantiën en keuren hier te lande meestal eene navolging waren van die der rijke steden, in Spanje en aan de Middellandsche Zee gelegen.

Wanneer men wezenlijk de boeten heeft laten betalen door het inhouden der looden, dan zijn zij, die het meest verzuimd hadden, er het best van afgekomen, want wij lezen op dato 8 September 1674: „Dat alle de Heeren van Weth en Raad *remitteren* aan de stad al haar Lood, 't geen se in den jare 1672 van de stad hadden ontfangen en tot heden toe nog te *pretenderen* hadden, *mits hetzelfde ter Tresorie ter Eeuwiger Gedagtenis* wierd *aangeteykent*.”

¹⁾ Het besluit is in zijn geheel in de *Bijlage* vermeld.

²⁾ Zie SMALLEGANGE, bladz. 434.

Te hunner eere wordt deze edelmoedigheid hier nog eens openlijk vermeld! In de rekeningen van 1671/72 en 1672/73 worden dan ook *geene* betalingen aan dignitarissen in uitgaaf verantwoord voor *uitbetaald lood*. Tot 1689 vindt men in die rekeningen nog wel de hoofden "Betaling aan *Burg. en Sche-penen op de Rechtdagen*." Betaling aan de Raadslieden enz. maar onder die hoofden is echter sedert 1672 niets meer verantwoord. Na 1689 komen die hoofdstukken in het geheel niet meer in de rekening voor. Het teruggeven in 1674 van al de oningewisselde loodjes was misschien de oorzaak, dat het betalen in presentiegeld toen in onbruik is gekomen en tevens is het zeker, dat de geheele collectie loodjes als herinnering aan die bange tijden is bewaard gebleven en dus niet gesmolten is.

Ik vond dan ook dien schat terug in de kistjes, waarvan ik op bladz. 3 melding gemaakt heb. Daarin waren $\pm$ 3800 loodjes en daarenboven 2200 koperen duiten, alle namaaksels van den Frieschen duit met het jaartal 1619. Van deze loodjes waren:

1 exemplaren, afgebeeld plaat I n ^o . 1.				
51	"	"	"	" 2.
1900	"	"	"	" 3.
5	"	"	"	" 4.
945	"	"	"	" 5.
725	"	"	"	" 6 en 7.
79	"	"	"	" 8.
26	"	"	"	" 9.
2200	"	"	"	" IV " 9.

Daar men uit geldgebrek de loodjes niet in gangbaar geld kon inwisselen, zullen er in 1672 zeer vele noodig zijn geweest en bleef er wel niet anders over dan telkens nieuwe te laten maken; op een en ander zijn de volgende posten toepasselijk.

"Aen dHeer BENJAMIN RAULE over 540 looden à 1 sch.
 "t stuk, sijn E. als Schepen deser stad, den voorgaenden
 "jaere verscheenen Julij 1671 conform de quitantie . 27 £

„en dergelijke aan den heer Secret. PHILIPS v. d. BRANDE ende
 „Commissarissen van de Cleene saecke, MARCUS BURS en JO-
 „CHUM LEYDECKER.”

Al die posten waren van 1 sch., maar één post is vooral be-
 langrijk, omdat daarin gesproken wordt van 50 *oude looden* à 1
 sch. het stuk: stadrekening 1672/73. „Aen d'Heer Burgem^r
 „ADRIAAN VAN BORSSELE VAN DER HOOGE, over 50 oude
 „looden à 1 sch. 't stuck verscheenen den voorleden jaere con-
 „form de quit. in dato den 23^{en} December 1672 de somme
 „van 2 p. 10 sch.”

Hieruit blijkt, dat er verschil moet hebben bestaan in het
 gebruik van oude en nieuwe looden. De nieuwe loodjes wa-
 ren ook wel presentie-penningen, maar wegens de schaarschheid
 van geld eene soort van noedmunt te gelijker tijd. Zij bewe-
 zen dan ook dezelfde diensten met dit verschil evenwel, dat
 zij slechts voor een beperkt getal ambtenaren bestemd waren en
 zooverre men weet, niet voor andere doeleinden gebruikt zijn.
 Men zal ze bij die gelegenheid wel een nieuw type gegeven
 hebben, en dan zullen het zeer zeker de loodjes geweest zijn
 (plaat I n°. 3) die op de voorzijde een burecht en op de andere
 zijde het romeinsche cijfer VI hebben.

Op het raadhuis zijn op dit oogenblik nog ongeveer 1900
 van deze stukjes aanwezig. Bedenkt men hierbij, dat deze soort
 van loodjes menigvuldig in verzamelingen voorkomen en dat
 er toch ook wel moeten verloren gegaan zijn, dan moeten er
 zeer vele van bestaan hebben, zooals dan ook noodig was,
 daar men in 1672 op het stadhuis dagelijks loodjes uitgaf,
 maar geen enkel ter inwisseling terug kon ontvangen. Eigen-
 aardig is het en wel een bewijs dat zij korten tijd in gebruik
 zijn geweest, dat al die loodjes met den burecht zeer goed be-
 waard zijn gebleven, zoodat er geen enkel stukje is afgesleten:
 dit is intusschen ook het geval met de voor mij nog altijd
 raadselachtige loodjes met den Zeeuwschen leeuw van 6 stui-
 vers, namelijk het nieuwe type (plaat I n°. 6 en 7), waarvan
 ik er, zooals ik reeds vermeldde, ongeveer 725 in de kistjes

geteld heb. Misschien dagteekenen ook deze uit dien tijd van gelderisis en zijn ze, nadat de eigenaars ze in 1674 hadden teruggegeven, niet meer gebruikt.

Het is hier de plaats om eene raadselachtige vondst te vermelden. Onder de duizende presentieloodjes, welke ik in de genoemde kistjes bijeen vond, bevonden zich, zooals men in de opgave bladz. 11 kan zien, ongeveer 2200 koperen duiten, alle van het jaar 1619, die men op het eerste gezicht voor Friesche duiten zou houden. Zij hebben op de voorzijde het Friesche wapen en *Deus spes mea* tot randschrift, wat evenwel op geen enkel stuk in zijn geheel te lezen is. Dit devies komt, zoover ik weet, op geen Nederlandsche munt uit dien tijd voor. De keerzijde vertoont een bloemenrandje, waar-

F R I
binnen G I A
1619.

Sommige exemplaren zijn nog brutaler nagebootst, daar de stempelsnijder de S van *Frisia* heeft behouden, maar daar een G heeft ingeteekend, zooals men op plaat IV n°. 9 zien kan. Op de meeste exemplaren is slechts de G alleen te zien. Daar het dus van het Friesche *Frisia* afwijkt, en de stukjes daarenboven zeer dun zijn, is het duidelijk, dat men hier met zoogenaamde geconterfeite duiten te doen heeft, die men heeft getracht binnen te smokkelen en in omloop te brengen, wat evenwel niet schijnt gelukt te zijn, daar ze alle nog den glans van nieuwhed dragen. Maar door welke vorsten is dit bedrog gepleegd?

Voor al de graven van Reckheim muntten in de kunst van nabootsen uit. De Friesche en Utrechtsche duiten dienden dan ook voortdurend tot mikpunt van hunne oneerlijke handelwijzen. Een zeer bekende, nagebootste munt van die heeren, dateerende van 1655, heeft tot opschrift: F R I
C I R, maar deze letters, hoewel ze aan het woord *Frisia* doen denken, zijn de beginletters van FeRdInandus C(omes) I(n) R(eekheim). Ook dragen de andere duiten, door die heeren nagebootst, steeds

de letter R als herkenningsteeken. Op onze duiten vindt men geen spoor van het woord Reckheim terug. Daarom zou ik ze liever houden voor contereitsels van andere heeren bijv. van de graven van Gronsveld, die ook als valsche munters een belangrijke rol in hun tijd hebben gespeeld. De letter G zou dan op Gronsveld wijzen. In het jaar 1619 regeerde daar graaf JOOST MAXIMILIAAN VAN BRONCKHORST ¹⁾.

Zooals ik reeds zeide, draagt geen dezer duiten sporen van in omloop te zijn geweest. Er is dus alle grond om aan te nemen, dat al die gecontereite duiten tegelijk geconfisceerd zijn, toen men ze ook hier in omloop wilde brengen en ruilen tegen de betere Zeeuwsche duiten. Het komt mij voor, dat het niet geheel onwaarschijnlijk is, dat men ook deze niet gangbare duiten als noodmunt-presentiegeld in 1672 heeft willen gebruiken, om het slaan van nog meer loodjes uit te sparen. Is dit zoo, dan zijn zij in 1674 weer met de overige teruggekomen en later zeker niet meer gebruikt.

Men vraagt zich onwillekeurig af: kon er met die loodjes en duiten niet verbazend worden gesmokkeld en kon men ze niet namaken? Er is, dunkt mij, maar één goed antwoord op te geven: namelijk dat men op het stadhuis wist, hoeveel loodjes ieder ontvangen had ²⁾.

Er is veel geschreven over die tinnen nood-presentie-loodjes van het jaar 1672, plaat I n°. 3: sommigen noemden ze armen-, anderen daarentegen presentie-penningen, terwijl weer andere

¹⁾ Zie over de gecontereite duiten van Friesland en Utrecht, de bijdragen van Baron J. DE CHESTRET DE HANEFFE, in *Revue de num. belge* 1872, 74 en 85.

²⁾ Dat er evenwel toch misbruik van gemaakt werd, bewijst mr. H. O. FEITH in genoemde *Bijdragen van Groningen*, X^{de} deel, waarin hij mededeeling doet van een brief van het jaar 1595, geadresseerd aan den Welgeboeren heern EDZARDT Grave und Heer tho Oist Frieslandt etc. unssen Genadilh Heeren en waarin deze gewaarschuwd wordt, dat er zoo-vele valsche raedsteeken in omloop zijn.

numismatici ze als noodmunten beschouwden. Mij dunkt dat de laatste gissingen, mits vereenigd, de ware zijn; het waren *presentie-penningen*, in tijd van gebrek geslagen en bestemd om later ingewisseld en afgedankt te worden. Wat ik vond wensch ik nu mede te deelen.

a. Loodjes met den Burcht.

Middelburg was natuurlijk oudtijds slechts een port of haven, eerst later werd het tot handelstad verheven. Door den landheer werd vermoedelijk een *burcht* gebouwd, deels tot verdediging en tot bescherming van de belangen der haven, maar vooral met het doel om de tolln in te vorderen.

Naar den naam der stad heeft men het wapen van Middelburg gemaakt. Terwijl men dien burcht overal op zegels, poorten, huizen en zoo meer aantreft, vindt men hem terug op de volgende looden penningen van de stad.

1. 1540. De burcht met open poort, zonder bordes, de eerste verdieping is door een breede streep aangegeven; aan weerszijden van het wapen leest men 15—40.

Op de keerzijde die effen is, heeft men het cijfer 2 ingestempeld.

Rond, lood, onbeschreven, plaat I n°. 1. — Mijne verzameling.

Hetzelfde loodje, maar zonder het cijfer 2 op de keerzijde. Dit exemplaar, meer afgesleten dan het vorige, trof ik onder de andere presentie-penningen op het raadhuis aan.

Oudheidkundige verzameling te Middelburg.

Vermits nergens is aangegeven, hoe de presentie-penningen er uitzagen, kan men niet met zekerheid zeggen, of bovenstaande stukjes tot deze rubriek moeten gerekend worden; de mogelijkheid blijft dus bestaan, dat zij tot andere doeleinden

zijn gebruikt. Geldswaarde is er niet op aangegeven. Het cijfer 2 is waarschijnlijk van lateren tijd.

2. Z. j. De voorzijde vertoont den burcht met groote stoep of bordes en met een hoogere poort. De burcht is veel minder breed. Het is niet duidelijk te zien, of de poort al of niet door een hek als gesloten wordt voorgesteld. Het metaal is zuiver lood.

(Deze en de volgende scheikundige opgaven dank ik den heer dr. F. SEELHEIM te Utrecht, die zoo welwillend was het metaal voor mij te onderzoeken).

De keerzijde heeft het cijfer IIII in grove gothische letters, door een smal randje omlijst.

Rond, lood, onbeschreven, plaat I n°. 2.

In de kistjes op het raadhuis waren 51 exemplaren aanwezig, die alle eenigszins afgesleten zijn.

Oudheidkundige verzameling, Zeeuwsch genootschap en bij mij.

De presentie-penningen van XII stuivērs, plaat I n°. 9, van het jaar 1648, hebben ook wel een burcht doch deze beslaat daar slechts eene zeer kleine ruimte in vergelyk van den arend, die hem om den hals draagt; ik zal hem dus liever later beschrijven bij het *arendtype*.

3. Z. j. denkelijk 1672.

Voorzijde de burcht door een parelrand afgezet. Hij heeft een open poort zonder bordes, en is zeer eenvoudig bewerkt.

Keerzijde. Het romeinsche cijfer VI eveneens door een parelrand afgezet.

Zuiver rond, half tin, half lood.

Afgebeeld bij VAN LOON, V^{de} deel, bladz. 181, bij MAILLET, plaat LXXXIII n°. 6 en in *Zeeuwsche Chronyk-almanach* van het jaar 1781, bladz. 453.

Deze schrijvers houden evenwel dit loodje ten onrechte voor een noodmunt, uit den tijd van het beleg in 1572.

Ongeveer 1900 stuks zijn thans op het raadhuis voorhanden. Ze zijn alle zoo weinig afgesleten, dat men ze niet tot 1572 kan terugbrengen, terwijl ook het type meer aan de zeventiende eeuw doet denken.

Komt zeer algemeen voor. Plaat I, n°. 3.

Ik aarzel dan ook niet deze loodjes, die bijna overal voorkomen, te houden voor *de nieuwe loodjes, die men, in plaats van de oude of tot vermeerdering van het getal, in 1672 heeft laten slaan, en dat deze een gedeelte der presentie-penningen zijn, die de heeren van Weth en Raad aan de stad zonder vergelding hebben teruggegeven.*

b. Loodjes met den Leeuw.

Het is merkwaardig, dat men tusschen de vele loodjes, die onverwachts op het raadhuis zijn te voorschijn gekomen, eene groote hoeveelheid vindt, waarop niet *de burcht* of *de arend* is afgebeeld, maar de zwemmende *Zeeuwsche leeuw*. Tot nu toe hebben de stadsarchieven mij dit niet kunnen ophelderen; ook is het nergens uit gebleken, dat het presentie-penningen van de Staten van Zeeland zouden geweest zijn.

Het zou mij niet verwonderen, indien deze echt Zeeuwsche stukjes in den beginne voor een ander doel zijn aangewend, maar later als stedelijke presentie-penningen zijn in gebruik geweest en gebleven, b.v. voor uitbetaling aan de gecommiteerden van Middelburg, die in de Staten van Zeeland zitting hadden. Bij het doorbladeren van het „Register op de Notulen van Haare Edele Mogende de Heeren Staaten van Zeeland,” heb ik daar niets gevonden betreffende presentiegeld. De Gedeputeerden in de Generaliteits Rekenkamer evenwel genoten in het jaar 1618 f 4 daags bij provisie. Ook de Raden van Staten hadden vast traktement, dat bijv. in 1583 eveneens f 4 bedroeg.

Misschien zijn het wel *de oude looden*, hierboven vermeld;

immers, daar men in de stadsrekeningen van de 17^e eeuw voortdurend van een loodje van een schelling spreekt, en men in 1672 van *oude looden* sprak, mag ik wel aannemen, dat het de loodjes met den leeuw geweest zijn, die men *de oude* noemde, daar geen andere soort van zes stuivers bekend is, en zij alle kenmerken van oudheid dragen. Plaat I, n°. 5.

Ik vond op het raadhuis vier soorten; als oudste van deze meen ik te moeten houden het loodje afgebeeld plaat I, n°. 4.

1. Voorzijde: De Zeeuwsche leeuw, ruw van bewerking, het geheele veld innemende.

Keerzijde: I . Σ , door een effen rand afgezet.

Rond, lood, onbeschreven.

Oudheidkundige verzameling raadhuis, Zeeuwsch genootschap en bij mij.

Plaat I, n°. 4.

Ik mag evenwel niet verzwijgen, dat er twijfel kan bestaan, of dit een stads-raadhuisloodje is geweest, omdat er met grove, zeker zeer oude letters opstaat I . Σ , dat wel een stuiver zal moeten beduiden, want schellingen werden nooit, zoover ik weet, zóó aangeduid. Of de heeren van Weth en Raad ooit zulk een klein honcrarium hebben genoten, is onbekend, maar moeilijk aan te nemen. Er zijn slechts vijf exemplaren van bewaard gebleven.

2. Voorzijde: Z. j. Het wapen van Zeeland, door een effen rand omgeven.

Keerzijde: Het cijfer VI (stuivers) in gothische letters, eveneens door een gladden, ongelijken rand afgezet.

Rond, half lood, half tin, onbeschreven.

Oudheidkundige verzameling raadhuis, Zeeuwsch genootschap en bij mij.

Op het raadhuis zijn hiervan 950 stuks voorhanden.

Plaat I, n°. 5.

3. Voorzijde: Als voren, maar kleiner en de leeuw geheel anders van teekening.

Keerzijde: Het cijfer VI in groote, rechte, stijve gothische letters, met een randje afgezet. Het cijfer niet zooals bij n°. 5 in denzelfden stand als de leeuw op de voorzijde, vandaar dat MINARD VAN HOORENBEKE er ten onrechte een M als beginletter van den naam der stad uit las. Afgebeeld bij MINARD VAN HOORENBEKE, bladz. 220, n°. 409.

Het metaal bestaat uit veel lood en weinig tin. Plaat I, n°. 6.

Raadhuis, Zeeuwsch genootschap en bij mij.

Van deze soort bestaat nog eene varieteit:

3^a. Geheel als voren, maar de leeuw weer anders van teekening; ook wijst de keerzijde eene wijziging in gravure aan.

Van deze beide varieteiten zijn te samen nog 725 exemplaren over. Plaat I, n°. 7.

Raadhuis, Zeeuwsch genootschap en bij mij.

Het is merkwaardig, dat deze beide laatste loodjes ook het voorkomen van nieuwheid dragen; ik meen om die reden te mogen besluiten, dat zij naar het oude type (plaat I, n°. 5) in 1672 gemaakt zijn, en ook onder de geremitteerde presentiepenningen van een schelling behooren.

c. Loodjes met den Arend.

De typen, die als stadswapen den arend dragen, zijn beide van twaalf stuivers; het zijn de zoogenaamde Burgemeester- en Schepenloodjes. Zeer merkwaardig is het, dat op het ééne type de arend enkel is en op het andere dubbel; dit laatste staat op het oudste der loodjes. Vanwaar dit verschil? Zooals men weet, is het stadswapen een burcht, maar deze rust van oudsher op de borst van een arend, t. w. van een éénkoppigen, die in de zestiende eeuw veranderde in een tweekoppigen, om later weder zijn oudsten vorm aan te nemen.

VERHELJE VAN CITTERS, *Archief Zeeuwsch genootschap*, deel I, geeft van een en ander de volgende oplossing. „Den enkelen „arend moet men,” zegt hij, „terug zoeken in den arend van „den Roomsche koning WILLEM, waaraan Middelburg en zijn „abdij zooveel verschuldigd zijn. Het is bekend, dat het lijk „van dezen te vroeg gestorven vorst in 1282 herwaarts is „overgebracht, dat men ter zijner eere eene kapel heeft gesticht, terwijl men in 1542 een grafmonument voor hem „oprichtte.” — Dit laatste bestaat niet meer, maar is door een gedenksteen vervangen. — Een stadszegel van 1325 draagt daarom ook een éenkoppigen adelaar; op het stadskleinzegeel stond nog in 1810 eveneens een enkele arend (l. c. bladz. 4). Wat nu den dubbelen aangaat, is men algemeen van gevoelen, zegt VAN CITTERS, dat men dien te danken heeft aan eene ordonantie van MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK, toen hij als voogd van FILIPS DEN SCHOONE, en later van zijn kleinzoon KAREL V, aan de Rentmeesters beooster en bewester Schelde ordonneerde, om met *Burg. en Schepenen der steden Middelburg en Zierikzee onder den titel van 's Gravenmannen en elk in zijn kwartier kennis te nemen van alle zoodanige misdaden, als te voren ter cognitie van de Hooge Vierschaar van Zeeland stonden.*

Dit bevel had plaats in 1500. De Vierschaar werd gehouden op het stadhuis, in de groote zaal, waartoe nog heden eene deur, met een dubbelen arend op het sleutelgat, den toegang geeft. Men moet dus, volgens VAN CITTERS, dien dubbelen arend niet zoozeer beschouwen als betrekking hebbende op de stad zelve, als wel op de *qualiteit* van *Burg. en Schepenen als Gravenmannen*, om *Hooge Vierschaar* te houden, eene eer, die men niet genoeg op prijs kon stellen.

Op de hoofddeur van het raadhuis, die in 1513 gebouwd is, dus 13 jaar nadat het privilege door den keizer aan de stad is geschonken, is ook een dubbele arend afgebeeld.

Later werden de arenden dan eens met één, dan weder met twee koppen in het wapen gebruikt, zoodat er *boren* de in 1666 voltooide Oostkerk een dubbele en *voor de hoofddeur*, een enkele

adelaar staat. Het wapen der stadscourant was vroeger dubbel, nu sedert 1 Januari 1816, enkel.

In het algemeen treft men op zegels, als anderszins, dan eens den enkelen, dan weer den dubbelen arend aan. Het is bekend, dat men dien vogel, als zinnebeeld van keizerlijke bescherming te Middelburg en te Zierikzee trachtte op te kweeken. Hier ter stede had men daarvoor een in 1858 afgebroken Arendshuisje ¹⁾. De vogels zelve werden door den *knape van het slagersgild* gevoed. — Of bovengenoemde verklaringen van den heer VERHEIJE VAN CITTERS genoegzaam gegrond zijn, durf ik natuurlijk niet te beslissen.

Men kan dus aannemen, dat het loodje met den dubbelen arend, plaat I, fig. 8, eerst na 1500 moet gemaakt zijn, terwijl het andere, plaat I, fig. 9, dat het jaartal 1648 draagt, in dit jubeljaar is geslagen. Men heeft toen den enkelen arend van WILLEM, die als Roomsche koning in zijn wapen den Hollandschen leeuw en een zwarten arend voerde, weer ingevoerd; immers men wilde te kennen geven, dat men aan de heerschappij van de Spaansche monarchen zoomin mogelijk wilde herinnerd worden.

De Middelburgsche arend had wel eens een opschrift als: *Aquila protege nos.* of *Aquila moenia protegit.*

1. Voorzijde: Z. j. Een dubbele arend, waarboven een kroontje, omgeven door een gladden rand.

Keerzijde: Het cijfer XII in gothische letters, eveneens door een effen rand afgezet.

Rond, veel tin, weinig lood.

Afgebeeld bij MINARD VAN HOORENBEKE, III, bladz. 203, n°. 355, doch het is aldaar ten onrechte aan de stad Mechelen toegeschreven.

Op het raadhuis zijn ongeveer 70 exemplaren voorhanden.

¹⁾ Zie PASPOORT, *Zeeuwsch jaarboekje* 1861.

Raadhuis, Zeeuwsch genootschap en bij mij. Plaat I, n°. 8.
Het is tamelijk zeldzaam.

2. Voorzijde: Enkele, zeer fraai bewerkte arend, waarboven de keizerlijke kroon, dragende op de borst een schild, waarop de burcht van Middelburg.

Keerzijde: 1648, waarboven in romeinsche cijfers XII.

Rond, tin, weinig lood.

Op het raadhuis zijn 26 stuks voorhanden ¹⁾.

Raadhuis, Zeeuwsch genootschap en bij mij. Plaat I, n°. 9.

Zooals ik reeds heb opgemerkt, is dit fraai gesneden loodje het werk van den bekwamen graveur J. LOOFF; geen wonder, dat het in bewerking boven de andere presentie-penningen uitmunt. Het is niet zeldzaam.

B. Armenpenningen.

Onder deze treft men doorgaans de meeste verscheidenheid in loodjes aan. Daaronder rekent men in de eerste plaats de stukjes, die door de verschillende diaconieën ten behoeve van hare armen geslagen zijn, als bijv. turf-, brood-, wijn- en smoutloodjes.

Vervolgens sluiten zich hierbij aan de bedelaars- en leprozenpenningen, gasthuisloodjes om in en uit te mogen gaan, penningen, die aan weeskinderen werden uitgereikt om het getrouw kerkgaan te controleeren, en vele andere stukjes meer. Van al deze loodjes, die zonder twijfel ook in Middelburg hebben rondgegaan, vond ik slechts zeer weinige terug.

Deze enkele, die met zekerheid aan Zeelands hoofdstad zijn toe te schrijven, zijn of turf- of broodloodjes.

Zij dragen alle den burcht op de voorzijde, doch deze verschilt in vorm, ook zijn zij in geen geval ouder dan de 16^e eeuw.

Evenals overal, was ook hier de verzorging der armen in

¹⁾ DIRKS, Rep. no. 1673.

handen van kloosters en geestelijke gestichten of corporatiën. De invoering van den Hervormden godsdienst bracht hierin ingrijpende verandering tot stand; na dien tijd was de armenverzorging aan de verschillende diaconieën toevertrouwd. Bij onzen tijd vergeleken, liet zij veel te wenschen over; van een burgerlijk armbestuur, van vereenigingen tot het bezoeken der armen, van particuliere soep-, spijs- en kleederenuitdeelingen was geen sprake.

Armenpenningen met namen of afbeeldingen van heiligen, heeft men voor Middelburg niet teruggevonden, maar zij zullen wel bestaan hebben. In het werk van dr. CORONEL, *Middelburg voorheen en thans*, waarin de geschiedenis van het armenwezen in deze stad zoo uitvoerig mogelijk is behandeld, lees ik (bladz. 48), dat in April 1565 van het stadhuis werd afgekondigd, dat alle bedelaars, die nog geen vier jaren in de stad gewoond hadden, deze onmiddellijk moesten verlaten, en dat niemand, *zonder teeken* van den aalmoezenier ontvangen, mocht bedelen; het was daarenboven ten strengste verboden, dit te *vervreemden*. Hoe dat teeken er heeft uitgezien, is niet te gissen.

De oude notulen der hervormde diaconie zijn grootendeels geheel verloren gegaan ¹⁾.

Gelukkig is bij het bestuur der Godshuizen en in het Archief van het Burgerlijk armbestuur nog voorhanden het Register op de Notulen van 1594 tot 1769 ²⁾.

Ik vond er voor mijn doel weinig belangrijks in.

In 1595 hadden vanwege de diaconie turfbedeelingen plaats.

In dat jaar was de winter bijzonder koud en streng.

Tot het uitdeelen van turf waren Diakenen aangesteld; had-

¹⁾ *Het armweeshuis te Middelburg, sedert de stichting in de Noordstraat, tot de tijdelijke sluiting op het Noordpoortplein 1572—1812. Geschiedkundige aantekeningen door W. J. ZIP, secretaris-penningmeester van het bestuur der godshuizen, blad. 6.*

²⁾ Register der voornaamste zaken gevallen en resolutiën die gevonden worden in de Notulen van de eerwaarde diaconie der gereformeerden nederduytsen armen ^{ca.} tot Middelburg van 1594—1769.

den deze evenwel eene extrabedeeling van oude lieden op zich genomen, dan waren zij vrij van de *loot- en turfbedeelingen*, die in den winter geregeld plaats hadden ¹⁾.

Ik geloof niet, dat men toen reeds *turfloodjes* gebruikte, want in volgende posten, leest men voortdurend van *turfbiljetten*, die door den praeses werden uitgereikt en nog wel niet meer, dan *één* (biljet) *voor yder persoon* in elke maand (October 1606).

In 1629 hadden de turfbedeelingen, naar het schijnt, reeds wekelijks plaats. Immers men leest, dat een diaken, die zijne beurt bij de wekelijksche uitdeelingen verzuimde, eene boete van 5 stuivers had te betalen ²⁾; men rekende dus ook af en toe met gedeelten van den gulden, in plaats van altijd met schellingen.

In 1636 wordt voor het eerst van *turfloodjes* gesproken. Deze moesten bij de wijkmeesters afgehaald worden. De stad was namelijk in den beginne (September 1595) in 8 wijken verdeeld, daarna in 9, en eindelijk in 1614 in zeven ³⁾.

Op de oudst bekende *turfloodjes* van Middelburg, die van lood en nog niet van koper waren, (plaat II, n°. 1) vindt men dan ook het nummer der wijk op de keerzijde ingestempeld; het is dus zoo goed als zeker, dat zij uit het begin der 17e eeuw afkomstig zijn. Eigenaardig is ook op deze loodjes de vorm van het stedelijk wapen, dat hier denzelfden eenvoudigen poortvorm heeft, als het presentieloodje van het jaar 1540 (plaat I, n°. 1).

Daar op één van die presentieloodjes het cijfer 2 op de keerzijde is gegraveerd, een teeken, dat op de latere *turfloodjes* voor een extrabedeeling gold, bestaat de mogelijkheid dat de stukjes, die ik boven presentieloodjes noemde, de alleroudste *turfloodjes* zijn.

In 1709 kregen de wijkmeesters toestemming om bij *extra nooden* of harde *vorst*, eene dubbele portie uit te deelen,

¹⁾ L. c. fol. 599.

²⁾ Register fol. 600.

³⁾ Register fol. 719.

maar tevens werd in 1739 opnieuw bepaald, dat *niemandt op de groote ofte klyne rol staende*, meerder mocht ontvangen, dan een zak turf op iedere uitdeeling en dat wel op eene boete van 3 gulden ¹⁾.

In 1754 alweer eene wijziging! De loodjes vroeger door den wijkmeester toebedeeld, werden nu voortaan door den Praeses iederen Vrijdag uitgereikt; dit was voor de armen, die op de *groote rol* stonden, omdat op dien dag te gelijker tijd brood en geld werden uitgereikt. Wat het verschil uitmaakte tusschen het voorrecht van *op de groote of op de kleine rol* te staan, kan men uit het volgende eenigszins nagaan.

De armen op *de kleine rol* werden niet *doorlopend* bedeed; zij moesten in persoon om hun geld komen, en de praeses mocht dit op eene boete van 10 stuivers aan niemand anders, dan aan de bedeeden zelfen geven ²⁾.

Hadden deze armen zes of acht maanden op de kleine rol gestaan, dan konden zij op *de groote rol* geplaatst worden ³⁾.

Dit laatste was dus veel voordeelig. In het jaar 1738 waren er op de groote rol 200 en op de kleine 226 ingeschreven, bij eene meestal hervormde bevolking van 27500 personen ⁴⁾.

Wat de geschiedenis der broodloodjes aangaat, daarvan is nog minder mede te deelen; er wordt dan ook in het Notulen Register niet van gesproken. Wel leest men, dat *aan de arme Layden geld en brood* zal uitgereikt worden, welk brood in *de school*, (dit is het armweeshuis of oudemannen- en vrouwenhuis, waarin men een tijd lang eene eigene bakkerij gehouden heeft), zal gebakken worden, maar van broodloodjes, daarbij in gebruik, wordt geen melding gemaakt. Deze brooduitdeelingen hebben zich langen tijd staande gehouden; ook werd in October 1738 nogmaals bepaald, dat *alle subjecten brood bij hun geld moeten hebben*, op eene boete van 20 stuivers.

¹⁾ Register fol. 601.

²⁾ Register fol. 517.

³⁾ Register fol. 518.

⁴⁾ Zie FOKKER, *Archief Zeeuwsch genootschap*, III, 3de stuk.

In het archief der godshuizen bewaart men nog een boek, dat bekend was onder den naam van Loodjesboek, en waarop inderdaad *Lootjesboek* geschreven staat; het bevat evenwel slechts een register van de mutatiën in het toenmalige gasthuis, van 1748 tot 1788. Maar de titel doet vermoeden, dat het oorspronkelijk eene andere bestemming heeft gehad.

Zie hier de turf- en broodloodjes, die ik heb kunnen opsporen.

a. Turfloodjes.

1. Voorzijde: Z. j. De burcht van Middelburg in zeer primitieven vorm, daaronder tusschen twee strepen het woord *Torf*.

Keerzijde: Hierop vindt men slechts (4) (W) ingestempeld, dat zonder twijfel „vierde diaconiewijk” zal hebben aangeduid.

Rond, lood, onbeschreven.

Oudheidkundige verzameling raadhuis.

1^a. Als voren, maar op de keerzijde is (5) (W) (vijfde wijk) ingestempeld.

Mijne verzameling. Plaat II, n°. 1.

Deze zeer zeldzame turfloodjes zijn mij in geen andere verzameling voorgekomen.

2. Voorzijde: De burcht, omgeven door een binnen en buitensten parelrand, aan beide zijden van het wapen staat een sterretje.

Het omschrift is: Middelburgh ✱ 1660 ✱.

Keerzijde: *Torf*, daarboven het wapenschild van Zeeland, eveneens omgeven door een binnen en buitensten parelrand. In den rand leest men: : ✱ : voor den: ✱ : armen.

Rond, roodkoper.

Afgebeeld bij MINARD VAN HOORENBEKE, II, n°. 407.

Raadhuis, Zeeuwsch genootschap en bij mij.

2^a. Als voren, maar aan den voet van den burcht is een stempel ingedrukt, in den vorm van een blaadje.

Deze varieteit komt veelvuldig voor, bijv. van de 110 stuks, die ik nog bezit, hebben 105 het stempeltje.

Hetzelfde merk komt op de turfloodjes van 1737 voor; het zal zeker gediend hebben om bedrog tegen te gaan.

Raadhuis, Zeeuwsch genootschap en bij mij. Plaat II, n°. 2.

2^b. Als voren, maar met het cijfer 2 naast den burcht ingestempeld, dat wellicht voor eene dubbele bedeeeling gold.

Deze varieteit komt menigvuldig voor.

2^c. Als voren, zonder het cijfer 2, maar onder het woord turf, in romeinsche cijfers XL gestempeld, hetgeen waarschijnlijk het te ontvangen aantal turven uitdrukt.

Mijne verzameling.

Een exemplaar, met het cijfer XVII gestempeld, bevindt zich in de oudheidkundige verzameling op het raadhuis.

2^d. Als voren, maar met een C onder het woord turf.

Deze C zal wel recht gegeven hebben op 100 turven, dat gelijk stond aan een zak turf. Dit was, zooals ik op bladz. 25 reeds gezegd heb, de hoogste bedeeeling die de armen mochten ontvangen.

Is mij slechts voorgekomen in de verzameling van den heer DE SCHODT te Brussel.

3. 1737. Type van het loodje van 1660, maar de burcht is veel grooter en uitvoeriger bewerkt.

De binnenste parelrand ontbreekt. Omschrift: Middelburgh
☆ 1737 ☆.

Keerzijde: *Turf* in plaats van het vroegere Torf. Ook hier is de binnenrand weggebleven. Omschrift: ☆ . voor . den . ☆ armen.

Rond, roodkoper, niet zeldzaam.

Afgebeeld bij MINARD VAN HOORENBEKE, p. 219, n°. 408.

Mijne verzameling. Plaat II, n°. 3.

3^a. Als voren , maar de burcht met een gestempeld blaadje aan den voet.

Deze varieteit is zeer algemeen en komt bijna in iedere verzameling voor.

3^b. Als voren , maar het cijfer 2 naast den burcht ingestempeld. Komt eveneens zeer algemeen voor.

Het schijnt eenigszins vreemd , op diaconieloodjes het wapen der stad , zonder kerkelijke bijvoegsels te zien. Dit laat zich evenwel gemakkelijk begrijpen door het verband , dat bestond , tussehen de regeering en de diaconie ; zoo zijn bijv. in Juli 1754 , uit een door den kerkeraad opgemaakt dubbeltal , de diakenen verkoren door den *magistraat* ; daarenboven waren er nog , voor de zoogenaamde *Groote armen* , armmeesters door de *regeering* aangesteld. Naderhand zijn die *Groote en Diaconiearmen* inééngesmolten , maar de stedelijke regeering bleef toch het hoofd er van , en de regeerende burgemeester deed de keus uit de voordracht (*Chronyk-almanach* 1779) , wiens goedkeuring zij ook bij belangrijke besluiten moesten aanvragen , en daarom bleef zeker de burcht op de armenloodjes.

Ik zeide reeds , dat de ingestempelde blaadjes op bijna alle turfloodjes van 1660 en 1737 voorkomen. Ik vermoed , dat men na 1737 knoeierijen zal ontdekt hebben , en dat men daarom de bij de diaconie berustende loodjes heeft laten stempelen. De weinige aan de diaconie ontvreemde bleven daardoor ongestempeld en zijn zeldzaam geworden. Nog moet ik met een enkel woord vermelden , dat de in onbruik geraakte loodjes van 1660 en 1737 , die blijkens dat stempelen , te gelijker tijd gebruikt werden , voor eenige jaren , door den een of anderen getale van eenige honderden , aan een uitdrager zijn verkocht. Deze man heeft ze stuksgewijs aan anderen overgedaan , doch ik heb mij de laatste , ten getale van 125 kunnen aanschaffen.

Thans worden geen loodjes meer gebruikt.

b. Broodloodjes.

1. Z. j. Vierkante penning, met afgeknippte hoeken.

Voorzijde: Twee gelijke stempels, bestaande uit den burecht, waarboven eene zeer sierlijk gegraveerde keizerskroon, aan beide zijden van den stempel B P (broodpenning). Onder aan drie, tamelijk diep ingesneden streepjes, dat wel het cijfer 3 zal hebben te kennen gegeven.

Eenzijdig, ijzer, onbeschreven.

Mijne verzameling. Plaat II, n°. 4.

Dit stukje, dat mij nooit ergens anders is voorgekomen, dateert zeer waarschijnlijk uit de 16^e eeuw; ouder kan het niet zijn, vermits vóór dien tijd de keizerlijke kroon nog niet boven het stadswapen prijkte.

2. Z. j. De burecht, zeer grof en slordig bewerkt. Naast en onder het wapen zijn de letters B L V ingestempeld (*Brood Lood Voor* (Middelburg)).

Dit alles door een breed en gladden rand afgezet.

Eenzijdig, rond, lood, onbeschreven, is tamelijk zeldzaam.

Mijne verzameling, Zeeuwsch genootschap. Plaat II, n°. 5.

3. Als voren, doch aan weerszijden van den burecht staan in twee gekartelde compartimentjes de letters M B, waaruit men *Middelburg* kan lezen, of wel *Middelburg Broodlood*.

Lood, onbeschreven.

Mijne verzameling. Plaat II, n°. 6.

4. Als voren, doch in de gekartelde vakjes staan de letters A K (*Armenkerk*).

Lood, onbeschreven.

Mijne verzameling. Plaat II, n°. 7.

Sommigen wenschen hier liever *armenkamer* te lezen, doch

daar dit woord in Middelburg niet gebruikt werd, lees ik er liever *armenkerk* uit.

Dit loodje diende dus wellicht ook om het kerkgaan der armen te controleeren.

Over het algemeen komen de broodloodjes zeer weinig voor, ze zijn meest alle verkocht en gesmolten ¹⁾.

Nog een merkwaardige, zeldzame penning blijft ter bespreking over, en die niettegenstaande hij geheel van het type der bestaande armenpenningen afwijkt, toch in dit werkje dient aangehaald te worden.

Het is de penning van het oudemannen- en vrouwenhuis, dat vroeger in de korte Noordstraat, het tegenwoordige kazernegebouw, gestaan heeft. In 1613 met den bouw daarvan begonnen, werd het eerst in 1621 voltooid ²⁾.

Tot op het einde van het jaar 1808 heeft dit gebouw zijne bestemming als *proveniers- of oudemannen- en vrouwenhuis* behouden „als wanneer hetzelfde, uithoofde van diep verval door „het stedelijk bestuur is gesloten en sedert tot andere einden „dienstig gemaakt” ³⁾.

De voorzijde van den penning vertoont op het veld den burcht van Middelburg, tusschen het jaartal 1680.

¹⁾ Een zeer zeldzaam diaconieloodje vindt men in het Koninklijk penningkabinet te 's-Hage, alwaar het onder de Zeeuwsche loodjes is opgenomen.

Dank zij de goedheid van den directeur, den heer A. A. LOOIJEN, heb ik er eene goede teekening van mogen ontvangen, doch toen bleek het mij, dat het niet in Middelburg maar in Alkmaar tehuis behoort.

De voorzijde heeft een burcht, waar naast de letters A M (*Alkmaar*) daarboven Di . akoni, alles door een breeden rand afgezet.

De keerzijde heeft eveneens een burcht, maar is veel grooter en anders van teekening. Zeer onduidelijk, maar toch goed leesbaar staat het jaartal (15)73 daar naast.

De keerzijde komt in alles precies overeen met de Alkmaarsche noodmunt, afgebeeld bij VAN LOON, I, bladz. 167, no. 3, zoodat het loodje naar mijne meening, met zekerheid aan deze stad heeft toebehoord.

²⁾ W. J. ZIP, I. c., bladz. 3.

³⁾ W. J. ZIP, I. c., bladz. 13.

Omschrift: ✧ Willem . van der Burcht . ✧ Preeses . Caspar van . Sta.

De keerzijde laat ons een ouden man en vrouw zien , naast elkander op een geruiten grond staande.

Omschrift: Reghenten . van 't . manhuis . Jannis van der Cruisen . L. Groume ¹⁾. Plaat II , n°. 8.

Mijne verzameling.

Behalve dat het muntteken van onze stad duidelijk op den penning te zien is , niettegenstaande eene groote opening , die ik evenwel slechts zeer klein op de afbeelding heb aangegeven , er een gedeelte van heeft onzichtbaar gemaakt , komen ten overvloede als bewijs , dat het *ons* manhuijs is , dat hier wordt bedoeld , de namen dezer heeren regenten in de notulen der stad voor.

Het blijkt dat JOANNES VAN DE CRUYSE *vercoren is als regent* den 19 December 1676 ; LAMBERT GROMMEE den 25 Februari 1679 . WILLEM V. D. BURCHT den 18 November 1679 en CASPAR VAN STA den 3 Februari 1680.

Vergelijkt men deze namen met die op den penning , dan bemerkt men dat de schrijfwijze van sommige daarop iets anders is . In de wandeling werd kortsheidshalve meestal van 't *manhuijs* gesproken , waarom dit woord dan ook alleen maar op den penning wordt vermeld.

In de *Cronyk van SMALLEGANGE* , ziet men bij de afbeelding van het oudemannen- en vrouwenhuis , boven de poort , de beide oudjes afgebeeld , die onze penning ook te zien geeft . Dat er eene groote opening in voorkomt , is wel een bewijs , dat hij vroeger aan een koord zal gedragen zijn.

¹⁾ Zie mr. J. DIRKS , *Noord-Nederlandsche gildepenningen* , plaat LXVI , no. 29 , alwaar hij door den schrijver wegens zijne overeenkomst met de Middeburgsche gildepenningen , ofschoon er niet toe behoorende , is opgenomen.

Vroeger het eigendom van dien heer , is hij door de welwillendheid van den eigenaar , met eene groote verzameling andere Nederlandsche armenpenningen , thans in mijne verzameling Zeeuwsche penningen overgegaan.

Voor dit edelmoedig geschenk zij hem hier nogmaals mijn hartelijke dank betuigd.

Maar waartoe hij wel kan gediend hebben? Ik veronderstel dat hij aan ieder der oude bewoners van het gesticht, bij hunne intrede aldaar, zal zijn geschonken.

Dat deze oude lieden enkele voorrechten in de stad genoten, als vrijdom van poortrechten, vrije zitplaatsen in de kerken, en meer dergelijke zaken meer, behoeft geen betoog, en even natuurlijk is het, dat om eventueele knoeierijen tegen te gaan, het vertoonen van *een teeken* verplichtend was. In andere plaatsen, bijv. in Amsterdam, waar het personeel in die gestichten zeer uitgebreid was, gebruikte men penningen, die bijna van dezelfde grootte waren als onze regentenpenning, en deze moesten den portier tot bewijs strekken, dat de persoon, al naar dat hij het begeerde, in of uit het gebouw mocht gelaten worden. Maar in Middelburg zal men zulke toegangspenningen wel niet noodig gehad hebben, en daarom houd ik hem liever voor een *teeken*, dat te kennen gaf, dat men in het manhuys woonde, en dat gemakshalve aan een koord werd gedragen.

Hij is geslagen en van rood koper.

C. Kerkelijke loodjes.

Onder deze benaming worden hoofdzakelijk de koperen of looden stukjes bedoeld, die oudtijds als bewijs dienden, dat men waardig was gekeurd, het heilig avondmaal in de protestantsche kerken te mogen bijwonen.

Het eerste denkbeeld van de invoering van dat gebruik schijnt van de hervormers CALVIN en VIRET te Genève te zijn uitgegaan. Immers in eene zeer interessante studie getiteld: *Le méreau dans les Églises réformées protestantes de France, dans le culte Presbytérien de la Grande Bretagne et d'Irlande et chez les Baptistes d'Ecosse*, par M. EMMANUEL DELORME, vindt men aangeteekend, dat beide hervormers zich in 1560 met het volgende verzoek tot den *Petit Conseil* wendden ¹⁾.

¹⁾ Deze en de volgende aantekeningen over Fransche avondmaaltieken, zijn aan genoemd boek ontleend.

„Que pour empêcher la profanation de la Cène, il seroit bon
 „que chacun allast prendre des marreaux de plomb (jetons)
 „pour ceulx de la maison qui seraient instruits, et les estran-
 „gers qui viennent, ayant rendu témoignage de leur foi, en
 „pourront prendre, et ceulx qui n'en auront pas, ne seront
 „pas admis.”

De leden van den *Petit Conseil* hadden evenwel geen ooren voor dit zonder twijfel zonderling verzoek, en zelfs later, toen men bijna overal elders de avondmaalteekens in de hervormde gemeenten had aangenomen, bleef die van Genève halsstarrig weigeren, deze in te voeren. Ze zijn dus daar nooit in gebruik geweest. CALVIN was er evenwel de man niet naar, om zich zoo spoedig te laten teleurstellen.

Hij wendde zich daarom tot de naburige protestantsche gemeenten in Frankrijk, en vond daar dadelijk beter gehoor. Van dien tijd af dateeren de zoogenaamde *avondmaalloodjes*. Iedere gemeente schafte zich natuurlijk een eigen teeken aan, maar men vond er altijd het een of ander godsdienstig zinnebeeld op afgebeeld. Zoo had de gemeente te Agenais (Lot et Garonne) den Christus in de gedaante van den *Goeden Herder* aangenomen, op eene soort hoorn blazende, terwijl hij met den rechter arm op een staf leunt: — dit alles te midden van een weiland, omringd door boomen en struiken, terwijl een zestal schapen voorbij trekken. Uit de wolken vertoont zich een kruis, waaraan eene zwevende vlam hangt.

Op de keerzijde zag men een open bijbel, waarop gegraveerd stond „Ne crains point petit troupeau” St. Luc. 12 v. 32.

Een andere dikwijls voorkomende vorm was de miskelk, in de gedaante van een kandelaar, omringd door twee brooden.

Op de keerzijde stonden dan de initialen der gemeente bijv. E D L M (Eglise de la Mothe).

Op weer andere zag men een brandend hart, door twee degens doorstoken, waarboven een zon met het opschrift: „Mais
 „sur vous qui craignez mon nom se lèvera le soleil de justice”
 Malachie 4 v. 2.

Op de keerzijde daarvan zag men een krokodil, die vastgehecht zat aan den voet van een palmboom ¹⁾.

Dit teeken behoorde aan de gemeente te Nîmes en was van lood.

Zeër verschillend was de dienst, dien deze loodjes na verloop van jaren bewezen.

In Poitou bijv. werden zij door den predikant eenige dagen vóór het heilig avondmaal, dat meestal in een bosch onder de schaduw van een eikenboom gehouden werd, aan de ouderlingen ter verspreiding uitgereikt. Deze moesten streng toezien, dat ze slechts aan erkende leden der gemeente werden uitgedeeld, om daardoor te voorkomen, dat spionnen of Roomsch-katholicken aan die feestviering konden deelnemen, hetgeen in dien tijd voor eene ontwijding van het avondmaal gehouden werd.

Tijdens de strenge vervolgingen onder LODERWIJK XIV droegen de Protestanten deze stukjes in het geheim als onderling herkenningsteeken.

In den tijd, toen de vervolgingen minder sterk waren, werden ze slechts uitgereikt aan hen, die door den predikant waardig werden gekeurd, het avondmaal te mogen bijwonen. Hoe nuttig deze maatregel misschien ook moge geweest zijn, de godsdienstijver van sommige predikanten ontaardde daardoor niet zelden in zeer verkeerde maatregelen.

Dit leert ons o. a. de geschiedenis van eene voorname Fransche dame, Mme DU PLESSIS MORNAY geheeten, aan wie men de bijwoning van het avondmaal eenvoudig weigerde, omdat haar *kapsel* niet naar den zin van heeren predikanten was. Wat was gebeurd? Deze dame uiterst braaf, godsdienstig en streng van zeden, was, wat hare kleeding en het opmaken van het haar betrof, een vijftien jaren in de mode ten achter geraakt. En welke smeekschriften zij en haar man ook aan predikanten en consistoriën indienden, zoolang zij geen verandering in haar kapsel bracht, hielp het haar niets.

¹⁾ Volgens den heer mr. J. DIRKS komt dit zinnebeeld reeds op zeer oude Romeinsche munten voor.

Mme DU PLESSIS MORNAY, ten slotte het strijden moede, is van woonplaats veranderd, waar zij eindelijk door een minder streng predikant tot het avondmaal werd toegelaten.

De heer DELORME beschrijft dit kapsel als volgt: „Cette coiffure consistait en cheveux relevés en forme de diadème au moyen d'un fil de laiton, laissant le front très découvert donnant à la physionomie quelque chose de piquant et d'effronté, pouvant à la rigueur blesser la susceptibilité d'un ministre puritain” ¹⁾.

Alhoewel de Fransche loodjes niet met ons doel te maken hebben, heb ik gemeend, toch het een en ander uit genoemd werk te mogen aanhalen, omdat ze uit Frankrijk naar Engeland, Duitschland en Nederland zijn overgekomen. Ze zijn dan ook in Engeland volop in gebruik geweest, tot zelfs voor korten tijd toe. Langzamerhand zijn evenwel deze *tokens*, zooals ze in Engeland genoemd worden, door kaarten vervangen.

Ook bij de Roomsche-katholieken waren loodjes in gebruik, maar hadden daar eene andere beteekenis. Volgens VAN ORDEN, *Bijdragen tot de numismatiek van het koninkrijk der Nederlanden*, werden zij aan geestelijke en wereldlijke koorbedienden in de kerken uitgereikt. Maar deze loodjes werden later in gangbaar geld ingewisseld, zoodat het toch eigenlijk slechts *presentiepenningen* waren, want wie niet in de kerk verscheen, kreeg geen loodje, en daar de koorbedienden geen vast

¹⁾ Tijdens het drukken van deze bladzijden, werd in het »Bulletin de numismatique van den heer R. SERRURE,” een nieuw werk over protestantsche avondmaalteekens aangekondigd.

»Le méreau dans les Eglises réformées de France et plus particulièrement dans celles du Poitou, par H. GELIN, Saint-Maixent, imp. Ch. REVERSE »1891 in 8° de 124 pages avec 8 planches.”

De heer GELIN, terwijl hij herhaalt, wat zijne voorgangers reeds over dit onderwerp geschreven hebben, schijnt uit nieuwe documenten nog vele onbekende avondmaalteekens teruggevonden te hebben.

Daar het werk niet in den handel is, kon ik er tot mijne spijt, niet uit aanhalen.

salaris trokken, was het in hun eigen belang, zoo trouw mogelijk hunne kerkelijke plichten te vervullen.

Wat de Nederlandsche avondmaalteekens aangaat, die voornamelijk bij de Waalsche en Luthersche gemeenten in gebruik zijn geweest, daarvan vond ik eene uitvoerige beschrijving in het werk van J. C. SCHULTZ JACOBI, *Oud en Nieuw uit de geschiedenis der Nederlandsche Luthersche kerk*, Rotterdam 1862.

Ik deel hieruit het een en ander mede. — Reeds zeer vroeg werd er gesproken over zekere *teekens*, die bij de avondmaalsvieringen aan de leden werden uitgereikt. Zij bestonden uit gestempelde of gegoten stukken van lood of koper, rond, ovaal of vierkant. Deze teekens moesten ten bewijze dienen, dat men de biecht niet verzuimd en de verkondiging van Gods genade gewaardeerd had, alvorens aan de avondmaaltafel te komen. Wie zich vergenoegde met de hier te lande gebruikelijke *algemeene* zondenbelijdenis bij de openlijke voorbereidingspredikatie, ontving zulk een *teeken*, na den afloop daarvan, aan den ingang van het doophuis, waar een predikant en een ouderling met de uitreiking daarvan waren belast.

Vonden deze heeren iemand onwaardig, om het avondmaal mede te vieren, dan hadden zij het recht die teekens te weigeren. Nu gebeurde het wel, dat een braaf en vroom gemoed door willekeur van den predikant de dupe van dezen maatregel werd. Bij de avondmaalsviering zelve werden de loodjes weer door een ouderling in ontvangst genomen, die op het niet vertoonen daarvan zijne aanmerkingen maakte. Om het kwetsende daarvan weg te nemen werden in sommige gemeenten, bijv. te 's-Gravenhage, liever eene vaas of eene schaal aan den ingang van het doophuis geplaatst, waarin dan de loodjes werden ontvangen. Maar zoo gebeurde het meermalen, dat men zilvergeld in de vaas in plaats van de loodjes terugvond. Deze feestgaven namen hoe langer hoe meer toe, en dit was de oorzaak, dat de avondmaalteekens niet meer aangevraagd en dus ook niet meer uitgereikt werden. De kerk en de armen voeren daar zeker veel beter bij. In Amsterdam waren ze zelfs in deze eeuw nog

in gebruik, doch dienden toen om het getal communicanten te bepalen. In Arnhem werden ze in 1808 afgeschaft, omdat men ze zoo *roomsch* vond, — een duidelijk bewijs volgens den heer SCHULTZ JACOBI, dat men van de eigenlijke instelling niets meer af wist.

Ofschoon genoemde heer het type aangeeft van de loodjes, die in de voornaamste plaatsen van Nederland gebruikt werden, willen we ons slechts tot de Zeeuwsche bepalen, waarvan er slechts in Middelburg en misschien ook in Vlissingen zijn gangbaar geweest.

In *Bydragen II, De Luthersche gemeenten in Zeeland*, bladz. 107, door DOMELA NIEUWENHUIS, vond ik vermeld, dat de avondmaalsviering te Middelburg sedert 1624 voorafgegaan werd door een huisbezoek van een predikant met een ouderling, dat echter van 1693 tot 1701 wegens de kwade bejegening bij sommigen, waarover de predikant klaagde, werd opgeschort.

Bij dit huisbezoek zullen de loodjes uitgereikt zijn. Men heeft die gebruikt tot in het begin dezer eeuw, wanneer ze in onbruik zijn geraakt. De heer BLEEKER, predikant bij de Luthersche gemeente alhier, schreef mij, toen ik hem eenige inlichtingen omtrent het gebruik van avondmaalteekens in deze gemeente vroeg, dat er stellig geen enkel exemplaar van deze loodjes meer te vinden zal zijn. Vermoedelijk waren ze van lood, en werden door iemand van den kerkeraad of een kerkelijk beambte geslagen. De stempel, waarmee deze loodjes geslagen zijn, en die het jaartal 1708 draagt, is daarentegen nog voorhanden. Hij is van ijzer, 170 c. m. lang en weegt een kilogram. Van boven loopt hij in eene platte ronde plaat uit, waarop vroegere hamerslagen duidelijk sporen hebben achtergelaten.

De loodjes, die aan beide zijden met dezen stempel zijn geslagen, vertoonden te midden van het jaartal, een anker, op golven rustende. Boven dit anker zag men een hart, terwijl alles door een parelrand omgeven was. In den rand las men: Sigillum. Eccl (esiaë) Aug (sburgensis) Mittel. B (urgensis.)

Bij gebrek aan het loodje zelf, heb ik op plaat IV n°. 8 een afdruk van dezen stempel geplaatst.

Er bestaat ook nog een dergelijke stempel, die kleiner is, van het jaar 1731.

Het is niet bekend, dat bij de Hervormde en Waalsche gemeenten in Middelburg ooit avondmaalloodjes gebruikt zijn.

Het zegelbeeld van deze laatste gemeente is eveneens een staand anker op zeegolven, maar het wordt vastgehouden door eene hand, die uit de wolken komt.

In het *Register van de Notulen van de Hervormde diaconie*, dat ik reeds bij de bespreking der armenloodjes heb aangehaald, wordt nog medegedeeld, dat er penningen bestonden, die aan weeskinderen werden uitgereikt. Deze moesten aan diakenen worden afgegeven, als bewijs, dat zij de predikatie in de eene of andere kerk hadden bijgewoond.

Hadden de weeskinderen hunne belijdenis afgelegd, dan was het hun vrijgelaten, den predikant te gaan hooren, naar wiens voordracht zij het liefst luisterden. Daartoe werden in het jaar 1752 „looden penningen geprepareerd“ ¹⁾. Ook van deze penningen zijn, zoover ik weet, geen exemplaren meer voorhanden.

Thans worden te Middelburg geen loodjes, maar daarentegen dunne blikken plaatjes, met een cijfer genummerd, aan de armen gegeven, om hun geregeld kerkgaan te controleeren. Deze maatregel was een vijftig jaar geleden ook in gebruik, is toen wegens ontduikingen afgeschaft en nu weer ingevoerd.

ARNEMUIDEN.

Arnemuiden lag aan „den mond der Arne:“ zoo noemde men het door de schorren van Walcheren naar zee loopende water, dat men door dijken ingesloten en tot haven van Middelburg heeft gemaakt.

Arnemuiden, dat aan zee lag, was dus eene soort van voorhaven en deze heeft tot op het einde der 16^e eeuw steeds in zekere afhan-

¹⁾ Register Notulen bladz. 303.

kelijkheid van Middelburg gestaan. Vandaar, dat men Arnemuiden wel eens bij den hals van een zak vergeleek, waarvan Middelburg het lichaam uitmaakte dat dan ook dien hals voedde.

Alles was op Middelburgsche leest geschoeid, voor zooverre dit de geringheid der plaats toeliet. Er is nog een belangrijk Archief voorhanden, dat door den heer KESTELOO uitnemend is bewerkt ¹⁾. Uit zijne aantekeningen is mij gebleken, dat men ook daar presentiegeld voor de leden van den raad had, en dat men zich evenals in de hoofdstad van *loodjes* bediende. Burgemeester en schepenen ontvingen slechts weinig minder, dan men in Middelburg aan dezelfde dignitarissen uitdeelde.

In het werk van den heer KESTELOO vind ik o. a. vermeld ²⁾:
 „dat de leden van het bestuur gewoonlijk presentiegeld geno-
 „ten voor het bijwonen der vergaderingen; zij kregen daarvoor
 „in de 16^e en 17^e eeuw loodjes, waarvan de waarde in 1581
 „werd verhoogd, voor een burgemeester van 6 op 8 en voor een
 „schepenen van 3 op 4 stuivers.

„Er waren iedere week twee rechte dagen, Dinsdag en Zater-
 „dag, en wanneer de leden om negen uur niet present waren,
 „was er boete van negen grooten.

„Later werden de loodjes afgeschaft, doch in 1630 weder in-
 „gevoerd, omdat sommige leden verklaard hadden, het niet meer
 „om niet te willen doen en wel voor de schepenen en raden
 „ter waarde van drie stuivers en voor den baljuw en burge-
 „meesters van een schelling.

„Deze laatsten verbeurden dan ook eene dubbele boete (acht
 „stuivers), als zij een half uur te laat op de vergadering kwa-
 „men. De leden van het bestuur zijn tot 1811 comparitiegeld
 „uit stadskas blijven genieten.”

Hoe die presentie-penningen er uitgezien hebben, is onbekend. Hebben zij het wapen der smalstad gedragen, — Kes-

¹⁾ Zie *Geschiedenis en Plaatsbeschrijving van Arnemuiden*, door H. M. KESTELOO, Middelburg, VAN BENTHEM & JUTTING 1876.

²⁾ L. c., bladz. 44.

TELOO betwijfelt, of Oud-Arnemuiden wel ooit den rang eener stad heeft gehad, omdat de regeering zich slechts keursche-penen noemde, — dan hadden zij evenals Middelburg een burcht; maar een die, als de Zeeuwsche leeuw, door golven werd bespoeld, en verder drie arenden, waarvan de onderste dubbel. (SMALLEGANGE, bladz. 596).

Armenloodjes zullen er in Arnemuiden wel niet vele geweest zijn. Sinds vele jaren genoten de mingegoede bewoners van Arnemuiden een zeker privilege om des Vrijdags bij de Middelburgsche bakkers een broodje te vragen en om op nieuwjaarsdag volop zegen te gaan wenschen, hetgeen dan met een duit beloond werd. Eerst sedert het invoeren eener vaste nieuwjaarscollecte te Middelburg heeft dat rondloopen van Arnemuidenaars op nieuwjaarsdag opgehouden, althans voor een groot deel. Daar deze bedelaars aan hunne eigenaardige kleeding te kennen waren, hadden zij geen *teekens* noodig.

Arnemuiden heeft een gasthuis gehad, dat echter in 1572 verbrand is en niet meer is opgericht. Dit moet een heerlijk gebouw geweest zijn, volgens berichten uit dien tijd. In den oudsten tijd had men daar Heilige-geest-armen, die evenwel weinig of geen fondsen hadden. Van gasthuisloodjes is mij niets bekend.

VLISSINGEN.

Van deze stad, die in de troebelen een zeer groote rol heeft gespeeld, zijn de stadsarchieven bij het bombardement in 1809 met het stadshuis voor het grootste deel verbrand. Uit den gedrukten Inventaris ¹⁾, bevattende een gedeelte van het Archief dat later door schenkingen bijeen is verzameld, heb ik niets kunnen opsporen, dat met presentiegeld had uit te staan.

Ik moet het aan lateren tijd overlaten, om licht in deze zaak te brengen en bepaal mij dus om, zonder veel op te hel-

¹⁾ Inventaris van het Archief van de gemeente Vlissingen 1879.

deren, eenvoudig mede te deelen, welke loodjes ik nog heb kunnen terugvinden.

A. Presentiepenningen.

MINARD VAN HOORENBEKE beeldt tusschen de Vlissingsche gildepenningen twee loodjes af, die ik beide voor presentiepenningen moet houden. Deze stukjes zijn daarenboven door genoemden schrijver niet juist bestemd.

Het eerste, bij mij op plaat III n°. 2 afgebeeld, wordt door hem „gildepennig van de beurtschippers” genoemd, zonder de minste verklaring voor deze zonderlinge definitie te geven. De letters V. L. (Vlissingen) door hem ten onderste boven afgebeeld, zouden de aanvangletters zijn van de twee plaatsen, waar-tusschen de schepen voeren. Dat deze uitlegging van het loodje gezocht en geheel bezijden de waarheid is, weet ieder, die eenigszins bekend is met de nog overgebleven gildepenningen dezer stad.

Het tweede stukje, dat op de keerzijde eene V heeft, zou volgens M. v. H. een armenpenning zijn geweest, voor vleesch bestemd.

Ik kan mij hiermede evenmin vereenigen, daar er dan ook wel dergelijke loodjes, met andere letters, als T voor turf, B voor brood zouden bewaard zijn gebleven, terwijl dit niet het geval is.

Liever zie ik die V voor het cijfer vijf aan.

Ik meen ze dus te mogen houden voor presentiepenningen, en dan zou het getal vijf hier op vijf stuivers doelen, wat zeer goed het presentiegeld kan uitgemaakt hebben, dat de heeren in de raadsvergadering kregen.

Dit laatste loodje is zonder twijfel het oudste van de twee.

Beide dragen het wapen van Vlissingen, de welbekende flesch, die men ook wel eens met de komst van den heiligen Willebrordus in verband heeft gebracht, doch die zeker, evenals zoo-vele wapens, eenvoudig zijn bestaan heeft te danken aan de gewone, maar denkelijk verkeerde verklaring van den naam dier stad.

1. Voorzijde: De flesch in een gladden rand, naast deze de letters V. L. (Vlissingen).

Keerzijde: Het cijfer V, zeer ruw bewerkt, eveneens door een gladden rand afgesloten.

Rond, lood. MINARD VAN HOORENBEKE, II, bladz. 250, n°. 469.

Plaat III n°. 1.

Mijne verzameling.

2. Voorzijde: De flesch, fraai geteekend en door een prachtig bewerkten bloemenrand omgeven.

Keerzijde: De letters V. L. sierlijk gekruld en min of meer dooreen gevlochten, afgesloten door een gladden rand.

Rond, lood.

Zeeuwsch Genootschap, aldaar in den Catalogus onder n°. 1055 als loodje voor de schepenen te Vlissingen vermeld. Mijne verzameling. Afgebeeld bij MINARD VAN HOORENBEKE n°. 447, bladz. 239.

Plaat III, n°. 2.

B. Avondmaal- of kerkelijke armenloodjes.

Vrij algemeen ontmoet men in de catalogussen zekere penningen, die men gewoonlijk aangeeft als avondmaalloodjes van de Luthersche gemeente te Vlissingen. Ik meen, dat men zich in deze omschrijving vergist.

Het kerkzegel van deze gemeente, waarvan ik een afdruk ontvang, is van 1735, het stichtingsjaar dezer gemeente. Het vertoont een vogel, staande op rotsachtigen bodem onder een wijngaard, waaraan vele groote trossen druiven hangen. In het midden de Vlissingsche flesch op eene rots staande; drie hoofden blazen met kracht daartegen aan; bovenaan: de naam "Jehova."

Het omschrift is: God Zebaoth bezoek deezen wijnstok dien uwe rechthant geplant heeft, Psalm 95. Onderaan: Seegel der Evang. Luit. k. in Vlissingen.

Daarentegen ziet men op de bedoelde loodjes, die aan de Lutherschen worden toegeschreven, niets van dit alles, noch trossen druiven, noch den vogel die zoo beschermend zijn vleugels over het stadswapen heenspreidt, maar in plaats daarvan, eene pelikaan, die één jong, en op andere exemplaren drie jongen schijnt te voeden, ten minste op een looden exemplaar in mijn bezit ziet men duidelijk droppels bloed, waarnaar de jonge pelikaantjes happen. Het is het welbekende beeld van moederliefde, uit de meening ontstaan, dat de roodbekkige pelikaan haar jongen met bloed zou voeden.

Dit zegelbeeld behoort aan de *Waausche* gemeente te Vlissingen, die van zeer ouden datum is, en als het ware met de intrede der hervorming te Vlissingen gelijken tred heeft gehouden.

Daar mij door den Lutherschen predikant is verzekerd, dat niets van het gebruik van avondmaalteekens aldaar bekend is, hetgeen zeker wel het geval zou zijn geweest, met het oog op de betrekkelijk jonge stichting van deze gemeente, indien er loodjes waren uitgegeven, terwijl daarenboven de gemeente dateert uit een tijd toen de avondmaalloodjes langzamerhand werden afgeschaft, houd ik ze voor loodjes van de *Waausche gemeente*. Ook ontbreekt het woord *Aug* (*sburgensis* of *Augustanae*) op deze penningen. Drie verschillende stempels zijn er van bewaard gebleven, waarvan twee het opschrift *Sigellum* hebben, wat op een langdurig gebruik wijst.

Eindelijk worden er in een catalogus van het jaar 1858, van de verkooping van het kabinet van DAM, *Waausche* loodjes van Vlissingen vermeld, terwijl in de *Waausche* bibliotheek te Leiden, ook een dergelijk loodje wordt bewaard.

1. Voorzijde: De pelikaan met twee jongen, in een gladden rand. Omschrift: . ✱ . Sigel(lum) . (sic) Eccle(siae) . ✱ . Fless(ingensis).

Eenzijdig gestempeld, koper, achthoekig. In verschillende verzamelingen aanwezig. Plaat III n°. 3.

2. Hetzelfde type, maar de pelikaan heeft drie jongen, waarboven droppeltjes bloed zweven.

Omschrift: . ☉ . Sigel. Eccle. Fless.

Eenzijdig, rond, lood.

Mijne verzameling. Plaat III n°. 4.

3. Hetzelfde type, doch met ☆ Sigil ☆ Eccle. ☆ Fless. in een parelrandje. De pelikaan anders geteekend.

Koper. Vierkant met afgeknipte hoeken.

In verschillende verzamelingen aanwezig. Plaat III n°. 5.

G O E S.

Van Goes, waar zeker ook wel dezelfde gebruiken als elders zullen hebben plaats gehad, is mij van bepaalde armenloodjes tot nu toe niets in handen gekomen. Slechts twee exemplaren van gasthuisloodjes heb ik kunnen opsporen, waarvan het eene in het koninklijk penningkabinet te 's-Gravenhage bewaard wordt, terwijl het andere, dat tevens het oudste is, in mijn bezit is.

Het zullen wel uitgangspenningen geweest zijn.

1. Voorzijde: „Goes” in groote grove letters. Daarboven de *gans*, het wapen der stad, met eenig ornament daarnaast, onderaan het jaartal 1653.

Keerzijde: „Gasthuys” in twee regels, daarboven een soort kruisje. Onderaan twee stippen.

Lood, rond.

Mijne verzameling. Plaat III n°. 6.

2. Als voren, met het jaartal 1694 en van fijnere teekening.

Koninklijk kabinet 's-Gravenhage.

Plaat III n°. 7.

Het gasthuis te Goes van 1653 is hetzelfde, dat nu nog in gebruik is. Het is voor eenige jaren veel verbeterd. Het

draagt den naam van het st. Agnes-gasthuis en is van zeer oude dagteekening.

ZIERIKZEE.

Even weinig weet ik mede te deelen van het aloude Zierikzee; zijn loodjes, zoover ik heb kunnen nagaan, bestaan niet meer.

Het eenige stuk, dat in aanmerking kan komen en dat ik het liefst voor een presentiepenning zou houden, is het bekende geelkoperen stukje van het jaar 1585, ¹⁾ waarvan een vroeger exemplaar van het jaar 1549 in het koninklijk kabinet bewaard wordt. Dit laatste is in lood.

De verklaring van sommige penningkundigen, als zou het penninkje van 1585 eene *noodmunt* zijn geweest, vervalt, nu er een vroeger exemplaar van het jaar 1549 is teruggevonden.

Ook kan ik mij niet vereenigen met de meening, dat het armenpenningen zijn, omdat aan de eene zijde het stedelijk wapen, en aan de andere de naam der stad voorkomt. Dit alles wijst, dunkt mij, meer op penningen, bestemd voor leden van den stedelijken raad, dan op gewone armenpenningen. Immers men zou, in navolging van andere steden, dan wel daarop te kennen hebben gegeven, of ze voor brood, turf, of iets dergelijks waren bestemd.

Dat men niet altijd een *schelling* als presentiegeld uitbetaalde voor de Heeren van Weth en Raad, maar dat men zich ook met een halven schelling = drie stuivers, vergenoegde, bewijst immers Arnemuiden, waar men in 1630 aan RADEN en SCHEPENEN niet meer dan drie stuivers schonk.

1. Voorzijde: De letters S. P. Q. Z., tusschen twee lijnen, daarboven 3 ^{st.} (uivers) door drie kruisjes gescheiden. Onderaan het jaartal 1549.

Keerzijde: Het versierde wapenschild der stad, de geheele ruimte innemende.

¹⁾ Dirks. Rep. no. 643.

Lood, rond.

Koninklijk kabinet. Plaat III n°. 8.

2. Als voren, maar de letters door punten in plaats van kruisjes gescheiden. Onderaan het jaartal 1585.

Geelkoper, rond.

Afgebeeld bij Bizot. Plaat XX.

Verschillende verzamelingen. Plaat III no. 9.

3. Als voren, maar van lood.

Mijne verzameling.

BA K E N G E L D.

Nog drie loodjes zijn te mijner kennis gekomen, welke ik wensch te beschrijven. Zij zijn van lood en alle uit denzelfden tijd, toen Zeeland zich aansloot aan de Fransche beweging in ons land. Men bewaarde die stukjes door den bakenaar uitgereikt, als het ware om te kunnen bewijzen, dat men het verschuldigde *tonnen- of passagegeld* voor zijn schip had betaald, zooals de verordeningen voorschreven.

1. Op de voorzijde staat zeer duidelijk: „De tonne van de Kloot,” terwijl de keerzijde het jaartal 1793 draagt, waarboven in een compartimentje 4 gl. is gestempeld. De Caloot, in de wandeling doorgaans de Kloot genaamd, is een met tonnen of bakens voorziene zandbank, of plaat op de Westerschelde, die elk naar Antwerpen varend schip passeeren moest. De teekenis van het loodje is dus, dat het als bewijs diende, dat men de verplichte vier gulden had betaald.

Evenals de zeeman gewoon is van een schip, dat in den omtrek van Schouwen of Veere vergaat, te zeggen, dat het gestrand is op den Banjert, ofschoon deze zeeplaat niet zoo heel groot is, zoo is ook de Caloot een algemeene benaming voor alle ondiepten op de Westerschelde.

Rond, lood. Plaat IV n°. 1. Mijne verzameling.

2 Hiervan bestaan twee verschillende exemplaren, beide in mijn bezit. Het eerste, dat tevens het oudste is, is indertijd nabij Antwerpen in de Schelde gevonden.

Voorzijde: „Het Sloe,” daaronder onduidelijk, maar waarschijnlijk etc. etc.

Keerzijde: Op het eene exemplaar 1796 en op het andere 1811.

Beide hebben een stempeltje, waarin men de cijfers 12 en 30 leest.

Rond, lood, onbeschreven. Plaat IV n°s. 2 en 3.

Het Sloe is het oude vaarwater, tusschen Walcheren en Zuid-Beveland, dat ondanks de ondiepten nog al door schepen gepasseerd werd en in oorlogstijd veelal bezet was. Het is thans door den spoordam in het midden doorgedeeld en is bezig te verzanden. De cijfers 12 en 30 zijn misschien het geld geweest, dat men te betalen had. Het kan evenwel ook een nummer-teeken geweest zijn, wat echter het minst waarschijnlijk is.

3. Van Sas van Gent zijn loodjes van verschillende jaren overgebleven. Het oudste dateert van 1790, terwijl het jongste het jaartal 1829 draagt.

Reeds in 1749 verzocht de regeering van Sas van Gent aan zijne Hoogheid om een passagegeld op passagiers te mogen heffen en wel van 4 stuivers op passagiers naar Holland en 2 stuivers voor die naar Zeeland gingen.

In Mei 1750 gaven Gedeputeerde Staten te kennen, dat Holland in voors. passagiersgeld geconsenteerd had, echter onder die conditie, dat hetzelfde niet hooger zoude mogen gesteld worden voor schepen, die op Holland varen, dan die naar Zeeland gingen.

Men ziet dus, dat de tol van Sas van Gent reeds van ouden datum dateert. In de *Cronijk van Zeeland* van SMALLEGANGE kan men een geheel hoofdstuk vinden, handelende over de verordeningen van het „Bakenaers ampt.”

Het spreekt van zelf, dat onder de latere regeeringen tal van wijzigingen daarin zijn gekomen.

Tot in het jaar 1835 heeft men loodjes gebruikt; na dien tijd zijn kaarten als een soort quitantie ingevoerd.

Het oudste, dat ik heb kunnen opsporen, met het jaartal 1790, is jammer genoeg tamelijk afgesleten.

1. Op de voorzijde leest men in groote letters S A S, daaronder het jaartal 1790, geheel onderaan het cijfer 12 (stuivers).

Keerzijde: Een wapenschild, van boven gescheiden, rechts links een leeuw, daarboven een kroon.

Het wapen is te veel afgesleten, om het in zijn geheel te beschrijven.

Rond, Lood. Mijne verzameling. Plaat IV no. 4.

2. Als voren maar met het jaartal 1794.

Lood. Mijne verzameling.

3. S A S, daaronder 1819, geheel onderaan 6 (in een rond compartimentje) *St.*

Eenzijdig. Lood.

Verzameling wijlen den heer DE SCHODT te Brussel.

4. S A S, daaronder 1829, geheel onderaan 18 *St.* ingestempeld.

Eenzijdig. Lood.

Verzameling DE SCHODT. Plaat IV no. 5.

WAAGLOODJE VAN MIDDELBURG.

Voorzijde eene weegschaal, daarboven het jaartal 1684, tusschen de schalen een burcht, door een wal of omschansing omgeven en zeer diep ingestempeld. Dit alles afgesloten door een parelrand.

Eenzijdig, rond, lood en onbeschreven.

Mijne verzameling. Plaat IV no. 6.

LOODJE MET HET WAPEN VAN WALCHEREN.

Voorzijde : Een walvisch , het wapen van het eiland Walcheren.
Eenzijdig , rond , lood , onbeschreven.

Mijne verzameling. Plaat IV n°. 7.

Ik heb dit stukje , waarvan mij geen tweede exemplaar bekend is , eerst voor presentiegeld van de Staten van Walcheren gehouden. Maar een onderzoek bij de directie van het polderbestuur , naar het al of niet in gebruik geweest zijn van presentiepenningen bij de Staten van Walcheren , leidde tot een negatief resultaat.

Evenwel werd mij door den Griffier van genoemd bestuur eene mededeeling gedaan omtrent eene instructie van de Commiezen voor de watering in het jaar 1776.

Daarvan luidt o. a. artikel 19 : „ De commiezen zullen gehouden zijn de aannemers van eenig karwerk , alsmede de ordinaire karders en voerlieden , ieder in zijne watering , behoorlijk te doen dagvaarden door een ondercommies of hands knecht , of bij derselver absentie door een der gezwore telders , zoo 't mogelijk is bij overnachtsche wete vóór zonnenondergang , met een loodje of *eenig ander merkteeken* , zooals door Heeren Staten of Breedegeërfden nader zal worden goedgevonden.”

Overeenkomstig deze mededeeling , kan ons loodje gediend hebben om te bewijzen , dat de commiezen het recht hadden tot het oproepen van het benoodigde werkvolk. Maar meer waarschijnlijk is het , dat het gediend heeft om te zorgen dat slechts die arbeiders zouden worden toegelaten , die door de commiezen van een loodje waren voorzien.

Met dit laatste zeer zeldzame loodje wensch ik mijne bijdrage te eindigen.

Ofschoon ik ten volle overtuigd ben , dat deze slechts onvolledig is , en dat er bij de beschreven en afgebeelde loodjes nog heel wat verschillende typen zouden moeten gevoegd worden ,

eer zij eene complete lijst zouden uitmaken, zoo geloof ik niet, dat er op het oogenblik nog meerdere zijn te vinden.

Mochten er zich dus in de eene of andere mij onbekende verzameling, stukjes bevinden, die niet in mijne bijdrage vermeld zijn, dan houd ik mij zeer aanbevolen, er eene opgave of teekening van te mogen ontvangen.

Ik had nog een onderzoek kunnen instellen naar de nog in gebruik zijnde belastingloodjes, maar laat deze liever onaan-geroerd.

Middelburg, Februari 1892.

U I T T R E K S E L.

UIT HET

S E C R E E T R E G I S T E R T E N R A E D E

BEGONNENDE ANNO 1599. No. 1.

Den 12 Octob. 1672.

Weth en Raet.

Op het geproponeerde is naer deliberatie omme redenen de bevordering en treijn soo van de Justicie als policie concenterende goet gevonden en verstaen, dat voor het toecomende wederom het Loodt sal werden uijtgedeeft, en aen de respective Leden daer van betalinge gedaen, soo wanneer de jegenwoordigen oorloge met beijde de kroonen van Vranckrijk en Engeland sal wesen geeijndicht ofte dat anders des stads finantiën in beteren staet sullen sijn gebracht ende eerder niet.

Dat mede de heeren schepenen dagelijckx op alle de ordinaris rechtdagen, mitsgaders de selve heeren schepenen en heeren raden op alle ordinaris politiedagen, gehouden sullen sijn des somers smorgens te negen uijren en des swinters te half thien uijren op den stadthuijse in de vierschaere te wesen, ofte op andere extra ordinaire dagen op soodanige uijren bij den heer burgerm^r te preligeren, waer toe de Leden alsdan bevooren behoorlijk sullen wesen gedachvaert op poene dat die des somers naer de voors: klokke negen uijren, en des swinters naer de voors: klokke half thien uijren, ofte naer die gepreligeerde extra ordinaris uijren, immers naer het gedaene gebeth, eerst boven quamen telekens verbeuren sullen en bij den heer burgerm^r daer vooren haer een loodt werden afgehouden, als mede van den genen die buijten kennisse en toestaen van den heer presiderende burgerm^r afgaen sal, voor en aleer dat door den heer burgerm^r, het collegie soo van Weth als van Weth en raet sal

wesen gelicentieert en gescheijden ende dat de genen die teene-mael buiten kennisse en toestaen van den heer burgem^r ofte wettige oorsake van sieckte ofte uijtlandicheijt sal absent blijken verbeuren sal twee loodt, twelek hem ter naester dach van comparitie mede sal werden afgehouden.

Ende alsoo bij dese swaere constitutie van tijden dagelijckx vele saecken van seer hoogwichtige consideratien voorcomen, waer op met een parich advijs, diende te werden gedelibereert, ten welken eijnde hij dheer presideer^e regerende burgerm^r dicmaels het collegie van Weth en raet, soo op de ordinaris als extra ordinaris policie dagen noodtsaeckelijck dient geconvoceert en op den eede en hoogste boete daer toe staende versocht boven te comen en dat bij verloop van tijde de executie van die boete tot noch toe was gebleven buiten executie waer door ondervonden wert vele abuijsen voorgecomen te sijn en te duchten dat noch meerdere stonden voor te comen, soo is mede naer deliberatie goet gevonden en verstaen dat in het toecomende, soo wanneer het collegie van Weth en raet op den eede en hoogste boete sal wesen gedachvaert ende eenich Lidt ofte Leden der vergaderinge buiten voorige wettige oorsake absent blijven *dat soodanich absenten heer ofte heeren voor de hoogste boete verbeuren sullen, en sonder conniventie ofte aensien afgevordert de somme van een pond vls, ofte dat deselve soo lange geen loodt sullen ontvangen voor en aler de voors. boete betaelt sal wesen, ofte door sijn verdiende en ingehouden loodt gecompenseert, blijvende niettemin ten reguarde van de jaarlijckx groote nominatie der magistrature de voors. hoogste boete, volgens het bekende privilegie onverlet en in sijn volle vigeur.*

EXPLICATION DES PLANCHES.

PLANCHE I N°s. 1—9. ¹⁾

MIDDELBOURG.

N°. 1. 1540. Probablement jeton de présence du Conseil municipal (Weth et Raad), portant le blason de la ville.

Uniface, rond, plomb. Inédit, fort rare.

Ce jeton, ainsi que les suivants, a été trouvé l'année dernière, dans un meuble de l'hôtel de ville. L'origine de ces pièces date probablement de l'événement suivant: — En 1672, lors d'un temps de guerre et de crise financière, le conseil municipal de Middelbourg (Weth et Raad) ordonna de continuer l'usage des jetons de présence, mais de ne pas les échanger comme d'ordinaire au bout d'un temps déterminé, mais d'en différer l'échange jusqu'à ce que la guerre fût passé, ou que l'état des finances fût amélioré.

Deux années plus tard, en 1674, les membres du dit conseil ont eu la générosité de remettre gratuitement tous ces jetons à la ville. Il paraît qu'en mémoire de ce fait louable, tous ces plombs ont été conservés, et n'ont été fondus, comme on avait l'habitude de faire.

Ils étaient au nombre de 3800.

Après cette restitution, on a cessé à Middelbourg de payer en jetons de présence.

¹⁾ A l'exception de pl. III n°s. 7 et 8, et pl. IV n°. 5, tous les méreaux, figurés sur les planches, se trouvent dans ma collection.

- N°. 2. Sans date, mais peut-être du commencement du seizième siècle.

Jeton de présence, de quatre sous.

Plomb, inédit.

50 exemplaires de ce jeton, inconnu jusqu'ici, ont été retrouvés à l'hôtel de ville.

- N°. 3. S. d. Jeton de présence de six sous ou d'un escalin. Datant probablement de 1672, et non pas de 1572, comme le croyaient VAN LOON, MAILLIET et d'autres numismatistes.

Il en existe à présent 1900 de ces pièces à l'hôtel de ville, qui toutes sans exception sont à fleur de coin, ce qui se comprend facilement en considérant qu'elles sont originaires de 1672, ayant servi alors de jeton de présence temporaire, tandis que déjà en 1674, elles ont été mises hors d'usage.

Plomb, v. LOON, *Hedendaagsche Penningk*, p. 181.

- N°. 4. S. d. Jeton de présence, probablement du même Conseil, aux armes de la Zélande, d'un sou.

Plomb, inédit

Cinq exemplaires se trouvaient dans le trésor mentionné ci-dessus.

- N°. 5. S. d. Jeton de présence, de six sous.

Plomb, inédit.

945 ex. de ce jeton sont retrouvés.

- N°. 6. S. d. Jeton de présence de six sous.

Le blason, ainsi que les chiffres, d'une autre gravure.

Plomb.

Décrit et figuré par MINARD VAN HOORENBEKE p. 220 no. 409.

Il en existe à présent 725 ex. de ce plomb à l'hôtel de ville.

- N°. 7. S. d. Même pièce, autre variété de gravure.

Plomb.

N°. 8. S. d. Jeton de présence de douze sous, frappé ainsi que le jeton suivant, pour payer les Bourgmestres, qui recevaient le double des autres membres du Conseil.

Plomb. Figuré chez MINARD v. H. p. 203 no. 355 mais attribué fautivement par celui-ci à Malines.

Il faut que ce jeton au type du double aigle soit frappé après 1500, puisqu'avant ce temps, ni celui-ci ni la couronne impériale, ne figuraient dans les armes de la ville.

Le simple aigle, que fait voir le jeton suivant, date probablement du temps du roi romain, GUILLAUME II, comte de Hollande. Pendant son règne, ce prince encombla de bienfaits les différentes institutions de Middelbourg. Il a été enterré en 1282 dans l'Abbaye de la ville.

N°. 9. 1648. Jeton de présence, au type du simple aigle. Ce beau jeton, d'après ce que j'ai trouvé dans un compte de la ville, est l'oeuvre du graveur Zélandais J. LOOFF, attaché à l'atelier monétaire de Middelbourg. Etain.

26 exemplaires de ce jeton se trouvaient parmi les plombs restitués.

PLANCHE II. 1—8.

MIDDELBOURG.

Méreaux de bienfaisance.

N°. 1. S. d. Méreau pour tourbe, en plomb.

Inédit et fort rare, puisqu'il n'en existe que deux exemplaires.

Je suppose qu'il ait été frappé entre 1636 et 1660, c. à d. entre la date où les plombs-tourbe sont mentionnés pour la première fois dans les archives, et entre celle de la frappe des méreaux qui succédaient à ceux-là (1660).

Sur le revers on a estampillé le numéro de la section de la ville.

Le second exemplaire porte la section 4.

- N°. 2. 1660. Méreau pour tourbe, en cuivre. Figuré chez MINARD VAN HOORENBEKE, nos. 406 et 407.

Il en existe plusieurs variétés de ce méreau. La plupart sont munis d'une estampille en forme d'une feuille, probablement pour éviter une fraude quelconque.

D'autres exemplaires portent le chiffre 2, gravé à côté du bourg, ayant droit à une distribution double. Encore d'autres ont les chiffres, XVII, XL, C, au-dessous du mot *turf*, ancienne forme du mot *turf*, ce qui désignait le nombre des tourbes, qu'on pouvait distribuer au pauvre, porteur de ce méreau.

- N°. 3. 1737. Même méreau mais plus beau et plus grand que la pièce précédente. Le mot *turf* est remplacé par *turf*.

Cuivre rouge. Figuré chez MINARD, no. 408.

Il en existe de ce méreau des variétés avec la feuille, estampillée au pied du bourg, et d'autres avec le chiffre 2, placé à côté de celui-ci.

- N°. 4. S. d. Méreau pour pain, en fer.

Uniface et inédit.

Deux estampilles conformes, formant le blason de la ville, surmonté de la couronne impériale; à côté les lettres B. P. (*Broodpenning*), méreau pour pain. Unique.

- N°. 5. S. d. Méreau pour pain, en plomb.

A côté et au-dessous du bourg, les lettres B L V (*Broodlood voor of van Middelburg*).

Plomb pour pain, destiné pour les pauvres de Middelbourg. Assez rare.

- N°. 6. Même pièce, mais dans les estampilles, les lettres M. B. (*Middelburg Broodlood*).

Plomb pour pain, de la ville de Middelbourg.

N°. 7. Même pièce, mais avec deux estampilles dans lesquelles les lettres A. K. (*armen/erk*). Église des pauvres.

Les méreaux pour pain sont beaucoup plus rares que ceux pour tourbe.

N°. 8. 1680. Grand méreau en cuivre rouge, des régents de l'hospice pour vieillards.

Fort rare. Figuré chez mr. J. DIRKS, pl. LXVI no. 29.

Probablement ce méreau a été donné aux pauvres, lors de leur entrée dans l'hospice pour servir de marque de contrôle.

Les pauvres, demeurant dans cet hospice, jouirent de plusieurs privilèges dans la ville.

PLANCHE III. N°. 1—9.

FLESSINGUE, ZIERIKZEE et GOES.

N°. 1. S. d. Jeton de présence de Flessingue, pour le conseil municipal. Plomb.

Le blason de la ville entre les initiales V. L. (*Vlissingen Flessingue*).

Sur le revers on remarque le chiffre V (cinq sous).

Figuré chez MINARD, p. 250 no. 469, et qualifié méreau pour les pauvres.

Le chiffre V, serait selon MINARD, l'initiale V, pour vleesch (viande).

Puisqu'on n'a pas retrouvé jusqu'ici des méreaux pour acquérir du pain, de la tourbe, etc. j'y verrais plutôt un jeton de présence municipal.

N°. 2. S. d. Jeton de présence municipal. Plomb.

Désigné fautivement par MINARD VAN HOORENBEKE, p. 239 no. 447, comme méreau des *Bateliers à temps réglé*.

Les archives de la ville n'existent plus, ayant été brûlées avec l'hôtel de ville au commencement de ce siècle.

- N°. 3. S. d. Méreau d'admission pour la Sainte Cène, chez les Protestants Wallons à Flessingue, et non pas un méreau des Protestants Luthériens, comme ils sont ordinairement désignés dans les catalogues.

Dans un cercle perlé, on voit un pélican, nourrissant ses petits, emblème adopté par la communauté Wallonne de cette ville.

Légende: Sigel (lum) Eccle (siae) Fless(ingensis).

Uniface, cuivre, octogone.

- N°. 4. Variété du numéro précédent.

Uniface, plomb, rond, fort rare.

- N°. 5. Autre variété en cuivre, et octogone.

La légende est changée en: Sigil (lum) Eccle (siae) Fless(ingensis).

- N°. 6. 1653. Méreau de l'hospice de St. Agnès à Goes, capitale de l'île de Zuid-Beveland.

Plomb, rond, inédit, fort rare.

- N°. 7. 1695. Même méreau, mais d'une gravure plus correcte.

Très rare.

Il appartient au cabinet royal de la Haye.

Ces deux plombs servaient de marque de contrôle pour le portier, afin qu'il sût, quels malades eurent la permission de sortir.

- N°. 8. 1549. Jeton de présence du conseil municipal de la ville de Zierikzee.

Fort rare, portant cette date.

Appartient au cabinet royal de la Haye.

Plomb, inédit.

- N°. 9. 1585. Même jeton mais en cuivre jaune.

Figuré par Bizor, p. XX.

Plusieurs numismatistes ont décrit ce jeton comme monnaie obsidionale.

C'est à tort, puisque Zierikzee n'a pas été assiégé

en 1585 et d'ailleurs on a trouvé un jeton semblable de 1549.

Il paraît qu'on a ici à faire avec des jetons de présence municipaux, puisque des deux côtés on a fait allusion à la municipalité.

PLANCHE IV. N°. 1—9.

- N°. 1. Méreau d'impôt de quatre florins, qui servait de quittance, pour les vaisseaux, qui passaient l'Escaut. Plomb, inédit, fort rare.

Le *Caloot* est un banc de sable, situé au sud-ouest de l'île de Zuid-Beveland, muni de balisses et de tonneaux (tonnen).

- N°s. 2 et 3. 1796—1811. Deux méreaux d'impôt pour les vaisseaux qui passaient «le Sloe», qui est situé entre les îles de Walcheren et de Zuid-Beveland.

Le canal du Sloe est desséché à présent, et formait jadis une jonction entre l'Escaut oriental et occidental.

Plomb, inédit, fort rare.

- N°. 4. 1797. Méreau d'impôt de Sas van Gent, petite ville, située sur l'Escaut occidental.

Plomb, inédit, fort rare.

Déjà en 1749, chaque navire, qui passait, avait à payer quelques sous, comme droit de passage. Le revers porte le chiffre 12, probablement le nombre des sous, qu'on avait à payer en cette année.

L'état fruste du plomb ne permet pas de déterminer l'écusson.

- N°. 5. 1829. Même méreau, uniface. Plomb.

Dans une estampille, le chiffre 18 (sous).

Actuellement on a cessé depuis plusieurs années, de donner ces plombs aux navires passants.

- N°. 6. 1684. Méreau de la balance publique à Middelbourg.

Le bourg se trouve dans une estampille très profonde.

Plomb, uniface, inédit et fort rare.

N°. 7. S. d. Plomb aux armes de l'île de Walcheren, une baleine.

Plomb, uniface, inédit, fort rare.

En 1776 «le Polderbestuur» de cette île ordonna à ses employés, de se servir de plombs ou d'autres marques légitimes pour distribuer aux ouvriers. Peut-être ce plomb, qui est unique, date-t-il de ce temps-là.

N°. 8. Empreinte d'une matrice de sceau en fer, au moyen de laquelle on pratiqua les méreaux de communion, chez les protestants luthériens à Middelbourg.

N°. 9. 1619. Contrefaçon d'une dute frisonne, par un prince étranger. Inédit, cuivre rouge.

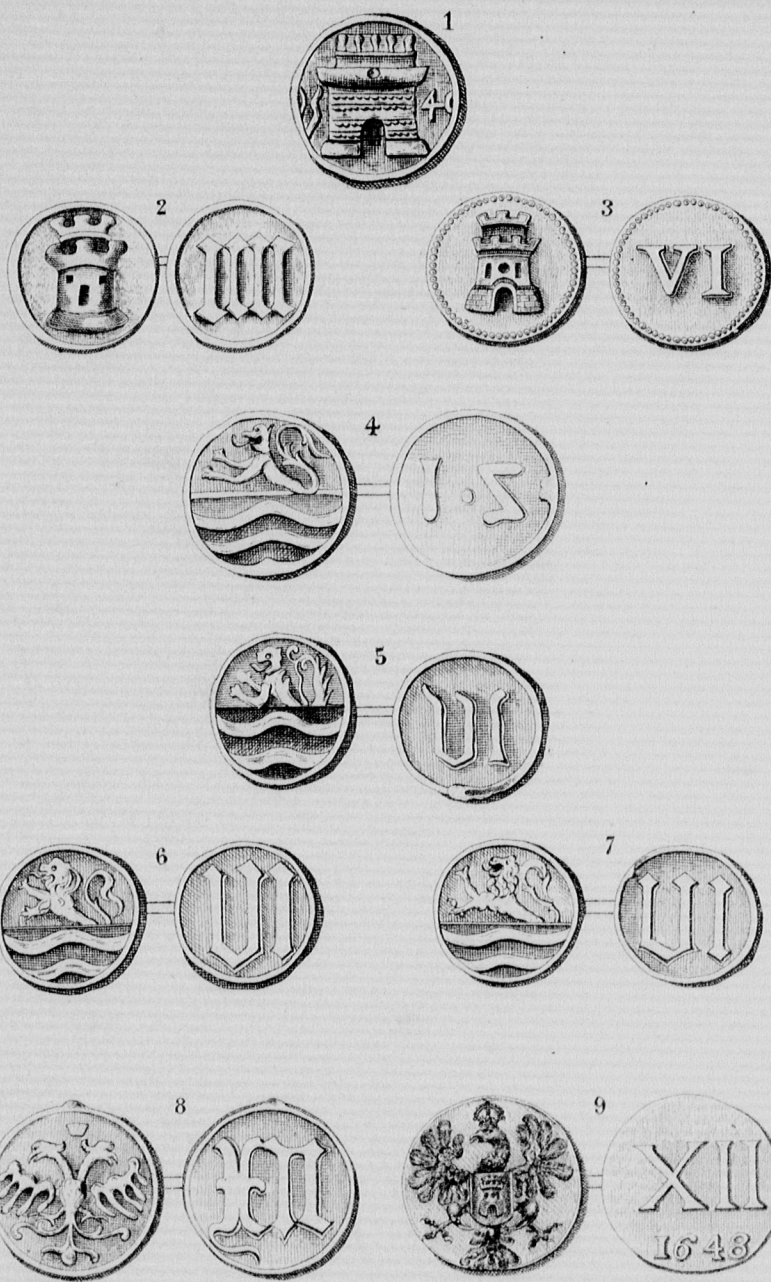
Dans la lettre G, de Frigia, on remarque assez distinctement la forme de l'S. de Frisia. Il se pourrait qu'on eût à faire ici avec un des seigneurs de Gronsveld, contrefacteurs renommés de leur temps.

Environ 2200 ex. de ces dutes, qui sont toutes très légères et de fort mauvais aloi, ont été trouvées, mêlées parmi les jetons de présence, dans le trésor, mentionné ci-dessus.

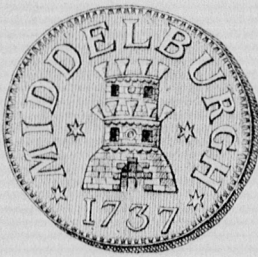
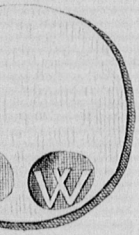
Elles sont à fleur de coin, et portent la date de 1619. La légende en est: «Deus spes mea» qui ne figure sur aucune monnaie des provinces unies de ce temps-là.

Elles ont été frappées de la sorte, qu'une partie de la légende passe toujours hors du flan.

L'explication, que j'ai donnée du mot FRICIR, page 13, n'est pas exacte. On doit lire: FERDINANDUS ROMANI Imperii Comes In Reckheim.

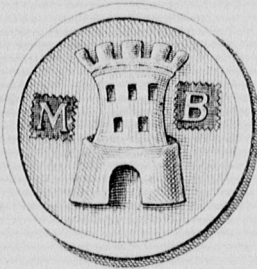

3

6

8

